

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Філологічний факультет
Кафедра прикладної лінгвістики

«Допущена до захисту»

Завідувач кафедри прикладної
лінгвістики

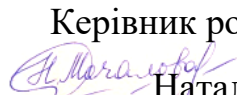
 **Ніна ФІЛІПОВА**
«23» червня 2026 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
на тему:

РОЗРОБКА ЕЛЕКТРОННОГО ПОСІБНИКА
З ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ «КОНЦЕПТ ГЕРОЙ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ»

Виконала: студентка групи 4721
Галузі знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальності 035 Філологія
спеціалізації 035.10 Прикладна
лінгвістика


Бугай Анастасія Олександрівна
Підпис (ім'я та прізвище)

Керівник роботи: ст.викл., доц. НУК

Наталія МОЧАЛОВА
Підпис (ім'я та прізвище)

Миколаїв – 2026 р.

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КОРАБЛЕБУДУВАННЯ ІМЕНІ АДМІРАЛА
МАКАРОВА

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра прикладної лінгвістики

Спеціальність 035 Філологія за спеціалізацією 035.10 «Прикладна лінгвістика»

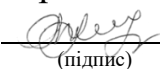
Галузі знань 03 Гуманітарні науки

Освітня програма ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА

Першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Гарант освітньої програми

 Ольга ДАНИЛЬЧУК
(підпис)

«23» червня 2026 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Студентці Бугай Анастасії Олександрівні

(Прізвище, ім'я, по батькові)

1. **Тема роботи:** Розробка електронного посібника з лінгвокультурології «Концепт ГЕРОЙ в українській мові» / Developing the electronic manual on linguocultural studies “The concept HERO in the Ukrainian language”

2. Керівник роботи старший викладач, доцент НУК Мочалова Н. С.
затверджена наказом Ректора № 216-УЧ від 02.03.2026 року

3. **Термін подання роботи:** «15» червня 2026 року.

4. **Вихідні дані по роботі:** розробити електронний посібник з лінгвокультурології, що відображає комплексний аналіз концепту ГЕРОЙ для самостійної роботи студентів філологічних спеціальностей.

Перелік питань, що підлягають розробці (найменування розділів) 1. Теоретичні засади дослідження концепту як лінгвокультурного феномена. 2. Концепт «ГЕРОЙ» у сучасній українській мові феномена. 3. Розробка електронного посібника «Концепт ГЕРОЙ в українській мові».

5. **Перелік презентаційних матеріалів:** презентаційний файл «Бугай. Розробка електронного посібника з лінгвокультурології «Концепт ГЕРОЙ в українській мові.pptx» (складається з 20 слайдів, містить 5 схем); демонстраційний файл з прикладною розробкою – <https://sites.google.com/view/the-concept-hero>

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Мочалова Н.С.	10.09.25	10.12.25

2	Мочалова Н.С.	20.12.25	20.03.26
3	(викладач з комп'ютерної дисципліни 8 семестру)	10.03.26	20.05.26

7. Дата видачі завдання «10» вересня 2025 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

Номер	Назва етапів роботи	Терміни виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір і теми випускної кваліфікаційної роботи, укладання бібліографії за обраною темою; опрацювання наукової і навчальної літератури за обраною темою	04.09.2025	виконано
2.	Укладання плану-проспекту роботи.	15.09.25	виконано
3.	Збирання, аналіз, систематизація фактичного матеріалу до досліджуваної теми	15.10.25	виконано
4.	Написання тексту «Вступу»	30.10.25	виконано
5.	Написання тексту 1 розділу	15.12.25	виконано
6.	Написання тексту 2 розділу	01.03.26	виконано
7.	Написання тексту 3 розділу і загальних «Висновків»	01.05.26	виконано
8.	Подання чернетки повного тексту роботи керівникові. Доопрацювання тексту роботи згідно з зауваженнями керівника	15.05.26	виконано
9.	Попередній захист випускної кваліфікаційної роботи	08.06.26	виконано
10.	Доопрацювання повного тексту, подання оформленої за чинними вимогами випускної кваліфікаційної роботи на кафедру прикладної лінгвістики	15.06.26	виконано
11.	Отримання відгуку керівника	17.06.26	виконано
12.	Отримання рецензії	17.06.26	виконано
13.	Подання повного пакету документів, що супроводжують дипломну роботу	17.06.26	виконано
14.	Отримання допуску випускної кваліфікаційної роботи до захисту	18.06.26	виконано

Студент


(підпис)

Анастасія БУГАЙ
(ім'я, прізвище)

Керівник роботи


(підпис)

ст.викл., доц. НУК Наталія МОЧАЛОВА
(ім'я, прізвище)

Розробка електронного посібника з лінгвокультурології «Концепт ГЕРОЙ в українській мові»

Анотація. Кваліфікаційна робота присвячена розробці електронного посібника з лінгвокультурології на основі комплексного аналізу концепту ГЕРОЙ у сучасній українській мові. Актуальність роботи зумовлена важливою роллю концепту ГЕРОЙ, зокрема його недостатньою дослідженістю в умовах трансформації української мови та культури. У роботі розкрито сутність понять «концепт» і «концептосфера», наведено методику лінгвокультурологічного аналізу концепту. Розглянуто підходи до диференціації концепту та суміжних категорій. Окреслено структуру лінгвокультурного концепту та способи його репрезентації. Досліджено номінативне поле концепту ГЕРОЙ, його репрезентацію в паремійному фонді, текстах новин і піснях. На основі ознак, виявлених у трьох типах джерел, побудовано ядрово-периферійну модель, що розподілена на ядро, ближню, дальню та крайню периферію. Створено фрейм концепту, що охоплює вісім слотів: суб'єкт героїзму, сфера прояву, якості героя, діяльність героя, мотив, ціна, результат і оцінка, що відображає типову реалізацію героїчного в українській лінгвокультурі. На основі отриманих результатів розроблено електронний посібник «Концепт ГЕРОЙ в українській мові» на платформі Google Sites для самостійної роботи студентів філологічних спеціальностей. Посібник містить теоретичний матеріал, результати дослідження, завдання для самостійної роботи та список рекомендованої літератури, й може використовуватись як допоміжний дидактичний матеріал у межах курсу лінгвокультурології.

Ключові слова: *концепт; концептосфера; польова модель; фрейм; електронний посібник; лінгвокультурологія.*

Developing the electronic manual on linguocultural studies “The concept HERO in the Ukrainian language”

Abstract. Bachelor's thesis is devoted to the development of an electronic manual on linguoculturology based on a comprehensive analysis of the concept HERO in the

Ukrainian language. The relevance of the work is due to the important role of the concept of HERO, in particular, its insufficient research in the context of the transformation of the Ukrainian language and culture. The essence of the terms "concept" and "conceptosphere" and the methodology of linguocultural analysis are revealed. Approaches to the differentiation of the concept and related categories are examined. The structure of the linguocultural concept and the ways of its representation are described. The nominative field of the concept HERO and its representation in paremiological fund, news texts and songs are examined. Based on the features identified across three types of sources, a core-periphery model is constructed, comprising the core, near periphery, far periphery and extreme periphery. A frame structure of the concept is developed, encompassing eight slots: the subject of heroism, the sphere of manifestation, the hero's qualities, the hero's activities, the motive, the price, the result and the evaluation, which reflects the typical realization of the heroic in Ukrainian linguoculture. Based on the research findings, an electronic manual "The Concept HERO in the Ukrainian Language" on the Google Sites platform for independent work of students of philological specialities was developed. The manual contains theoretical material, research findings, tasks for independent work and a list of recommended literature, and can be used as a supplementary didactic resource within the course of linguoculturology.

Keywords: *concept; conceptosphere; field model; frame; electronic manual; linguoculturology.*

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ФЕНОМЕНА.....	8
1.1 Категорія «концепт» у лінгвістичній науці: еволюція поняття.....	8
1.2 Концептосфера як система взаємопов’язаних концептів.....	15
1.3 Структура та репрезентації концепту	20
1.4 Методика аналізу лінгвокультурного концепту.....	24
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТ «ГЕРОЙ» У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	30
2.1 Номінативне поле концепту та його номінативна щільність.....	30
2.2 Репрезентація концепту ГЕРОЙ у паремійному фонді, медіатекстах та пісенному дискурсі.....	32
2.3 Ядрово-периферійна модель концепту ГЕРОЙ в українській мові.....	42
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ЕЛЕКТРОННОГО ПОСІБНИКА «КОНЦЕПТ ГЕРОЙ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ».....	47
3.1 Структура та технологічні особливості створення електронного посібника для самостійної роботи.....	47
3.2 Методика використання посібника у самостійній роботі студентів.....	49
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	56
ДОДАТКИ	62

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ККС – концептуальна картина світу

ЛК – лінгвокультурний концепт

НП – номінативне поле

ВСТУП

Актуальність роботи. Дослідження концептів як одиниць, що акумулюють та відображають уявлення, цінності та особливості менталітету певного народу, є одним з найважливіших завдань як лінгвокультурології, так і мовознавства загалом. Концепт ГЕРОЙ посідає важливе місце в українській мовній картині світу. Образи, що репрезентують концепт у мові, пронизують українську культуру й відображають її історичний та соціальний досвід. Особливої актуальності набуває дослідження концепту в сучасних умовах активної трансформації української мови та культури, зокрема в умовах війни, коли образ героя є особливо важливим для українського народу. За цих обставин частотність та способи репрезентації концепту ГЕРОЙ активного збільшуються.

Теоретичну основу дослідження становлять праці таких українських мовознавців, як І. Гарбера, А. Загнітко, М. Кочерган, М. Полюжин, А. Приходько, які зробили значний внесок у розробку та систематизацію концептів, а також І. Голубовська, А. Мартинюк, Н. Плотнікова, Н. Черненко та ін., які досліджували питання методики аналізу концепту, фреймового моделювання, польової структури тощо.

Попри значний інтерес до лінгвокультури української мови, концепт ГЕРОЙ залишається недостатньо дослідженим. Окремі аспекти концепту ГЕРОЙ досліджували К. Близнюк та С. Мельник (асоціативний аспект концепту ГЕРОЙ в умовах війни), А. Воловик (репрезентація концепту ГЕРОЙ в українських казаках), Г. Жолтікова (лексико-семантичний аналіз лексеми-вербалізатора концепту ГЕРОЙ), Л. Цукор (концепт культурного героя у творах на тему Майдану) та ін. Водночас питання комплексного дослідження концепту ГЕРОЙ, а також його репрезентації в паремійному фонді, медіатекстах та пісенному дискурсі залишаються відкритим, що зумовлює актуальність й наукову новизну роботи.

Об'єктом дослідження є концепт ГЕРОЙ в сучасній українській мові, а **предметом** – структура концепту ГЕРОЙ, особливості його мовної репрезентації

в паремійному фонді, медіатекстах та пісенному дискурсі сучасної української мови.

Метою дипломної роботи є розробка електронного посібника з лінгвокультурології, що відображає комплексний аналіз концепту ГЕРОЙ для самостійної роботи студентів філологічних спеціальностей. Поставлена мета зумовлює необхідність розв'язання таких **завдань**:

- 1) висвітлити еволюцію поняття «концепт», описати підходи до трактування терміна українськими та зарубіжними дослідниками в межах різних лінгвістичних наук;
- 2) розкрити особливості поняття «концептосфера» та її структурних елементів, а також дослідити її зв'язок з мовною та концептуальною картинами світу;
- 3) розкрити структуру та описати основні підходи й методики аналізу лінгвокультурного концепту;
- 4) дослідити концепт ГЕРОЙ у сучасній українській мові, визначити його номінативне поле;
- 5) дослідити репрезентації концепту ГЕРОЙ в різних типах джерел: паремійному фонді, текстах новин та піснях;
- 6) створити польову модель та фреймову репрезентацію концепту ГЕРОЙ в українській мові;
- 7) розробити електронний посібник з лінгвокультурології, який відображає результати дослідження концепту та слугує навчальним матеріалом для подальшого вивчення теми.

У роботі використано декілька **методів дослідження**. Серед загальнонаукових використано описовий метод та метод спостереження, а також методи аналізу, порівняння та узагальнення, що послугували для розкриття теоретичних засад, виокремлення підходів провідних лінгвістів до досліджуваної теми та формування загального розуміння концепту як явища. Використання методу суцільної вибірки та кількісних підрахунків дозволило сформулювати та дослідити фактичний матеріал. Серед спеціальних лінгвістичних

методів використано функційний метод із методикою контекстуально-інтерпретаційного аналізу для виявлення особливостей функціонування концепту в досліджуваних текстах. Структурний метод із методикою компонентного аналізу та дефініційного аналізу, а також елементами дистрибутивного аналізу використовувався для дослідження сполучуваності лексеми герой, виявлення типового контексту використання, виокремлення синонімічних та антонімічних зв'язків лексеми тощо. Метод концептуального аналізу використовувався для дослідження, побудови польової структури та фрейму концепту.

Матеріал дослідження складають 56 паремій, 40 текстів українських новинних видань (Укрінформ, Суспільне, Українська правда, ТСН) за 2025-2026 роки, а також тексти 40 популярних українських пісень.

Теоретичне значення дослідження полягає в поглибленні наукових уявлень про обсяг понять «концепт» та «концептосфера», їхнього місця в мовній картині світу. Комплексне дослідження концепту у різних типах дискурсу розширює знання про функціонування й репрезентації концепту в сучасній українській мові загалом та в межах специфіки паремій, медіатекстів та пісень. Виявлені результати можуть слугувати орієнтиром для подальших досліджень важливих концептів української мови, зокрема в контексті сучасних змін в її межах. Водночас описані теоретичні відомості та результати практичної роботи становлять певний внесок у лінгвокультурологію, а отже можуть використовуватись для вивчення таких тем як, концепт, його структура та методика аналізу.

Практичне значення полягає у можливості використання результатів дослідження концепту ГЕРОЙ у навчальному процесі, зокрема під час вивчення та викладання таких дисциплін, як лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика, лексикологія української мови та стилістика. Результатом роботи є розроблення електронного посібника «Концепт ГЕРОЙ в українській мові» для самостійної роботи студентів. Посібник може застосовуватись як допоміжний дидактичний матеріал для здобувачів освіти філологічних спеціальностей.

Апробація роботи:

1. Бугай А., Мочалова Н. Структура та репрезентації лінгвокультурного концепту // Прикладна лінгвістика – 2026: проблеми і рішення : матеріали XXII всеукр. наук.-метод. конференції молодих науковців / відп. за вип. Н. М. Філіппова. – Миколаїв : НУК, 2026. – С. 47–49.
2. Бугай А., Мочалова Н. Поняття «концепт» і «концептосфера» у сучасному мовознавстві // Актуальні напрями досліджень молодих учених в іншомовному просторі : зб. матеріалів XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, магістрів, аспірантів (Житомир, 23 квітня 2026 р.). – Житомир : Житомирська політехніка, 2026. – С. 31–33.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку та списку використаної літератури (49 джерел). Загальний обсяг роботи становить 66 сторінок, з яких основного тексту 52 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ФЕНОМЕНА

1.1 Категорія «концепт» у лінгвістичній науці: еволюція поняття

У сучасній лінгвістиці поняття «концепт» посідає одне з ключових місць, оскільки воно дає змогу описувати складні взаємозв'язки між мовою, мисленням і культурою. Звернення науковців до категорії концепту зумовлене спрямованістю сучасних мовознавчих досліджень, у межах яких мова розглядається не лише як засіб комунікації, а й як форма пізнання дійсності.

Термін «концепт» походить із латинського *conceptus* і означає «думка», «поняття», «задум». Поняття «концепт» як наукова категорія формувалося поступово і довгий час було і залишається предметом дискусій серед науковців. Попри розбіжності в тлумаченні цієї категорії, загальновизнаним є те, що концепт безпосередньо пов'язаний із процесом людського пізнання і є універсальним та абстрактним явищем. Всі об'єкти, пов'язані з конкретним концептом, є його розширенням. При цьому абстрактна природа концепту не впливає на об'єкти та явища, які він репрезентує, оскільки вони можуть бути реальними та уявними, абстрактними та конкретними, загалом будь-чим, що існує в людській свідомості [43, с. 180-181]. У процесі становлення концепту як терміна нової наукової парадигми можна виокремити два основні етапи: філософський та міждисциплінарний.

Перший, філософський етап, є засадничим для подальшого розвитку вчення про концепт. Саме у філософії відбулося первинне осмислення та формування цього поняття, а в подальшому його запозичення іншими галузями гуманітарного знання. Прообразами концепту у філософській традиції вважаються «ідеї» Платона та «категорії» Аристотеля, які заклали підґрунтя для розуміння цього явища [30, с. 267]. Особливе місце в історії становлення концепту належить середньовічному мислителю П'єру Абеляру (XII ст.), який, як вважається, здійснив першу в історії спробу описати та дати визначення терміна. Він розглядав концепт як форму, здатну охоплювати будь-який смисл, сукупність понять у ментальній сфері людини, що формуються в процесі

сприйняття мови та користування нею [37, с. 97]. Крім того, у межах філософського етапу було окреслено низку ознак концепту, які згодом стали фундаментальними і для лінгвістичних досліджень. До таких ознак належать процесуальність, суб'єктивність, конкретність, вираженість у мовленні, діалогічність, а також фрагментарна цілісність, наявність внутрішньої структури, історична зумовленість і здатність до взаємодії з іншими концептами. Саме ці характеристики були запозичені лінгвістикою з філософії та адаптовані до аналізу мовних явищ [30, с. 267-268].

Другий етап розвитку поняття «концепт» визначають як міждисциплінарний, оскільки він характеризується активним запозиченням цього терміна різними науковими сферами – психологією, лінгвістикою, літературознавством, культурологією та іншими гуманітарними науками. На цьому етапі концепт перестає бути виключно філософським поняттям та набуває статусу універсальної категорії, що використовується для репрезентації ментальних, культурних та мовних явищ.

Попри тривалу історію осмислення поняття «концепт» та значну кількість наукових робіт, у сучасній лінгвістиці наразі не існує єдиного підходу до його трактування. Це зумовлюється низкою теоретичних труднощів, серед яких однією з ключових є проблема співвідношення та чіткої диференціації «концепту» і «поняття», а також інших суміжних категорій.

Першопричиною ототожнення термінів «поняття» і «концепт» можна вважати спільне походження слів – латинське *conceptus*. Подібну синонімію можна простежити і в сучасних мовах, які запозичили цей термін з латини. Огляд значного масиву наукової літератури, що розглядає питання «концепту» та «поняття», свідчить про існування двох головних підходів: диференційованого та інтегрованого.

Представники диференційованого підходу вважають ці терміни взаємопов'язаними: категорії відокремлюються одна від одної, але при цьому поняття виступає частиною структури концепту. Узагальнюючи цей науковий підхід, можна виокремити низку положень, які в когнітивному термінознавстві

розглядаються як визначальні для розмежування концепту й поняття. Передусім концепт тлумачиться як одиниця розумової діяльності, що функціонує у свідомості та забезпечує збереження та обмін інформацією, тоді як поняття співвідноситься передусім із мовою. Крім того, концепт не має чітко окреслених меж, характеризується динамічністю та здатністю до постійного розвитку, тоді як поняття вирізняється стабільністю. Відмінність простежується й у вербалізації цих категорій: якщо поняття вербалізується повністю та виражається через дефініцію терміна, то концепт вербалізований лише частково, оскільки лексичні засоби не здатні передати весь його обсяг [29, с. 157].

Так, наприклад, український філолог М. Полужин вбачає головну відмінність у різній природі явищ. Концепт – психолінгвістичне, перспективно-афективне утворення динамічного та спонтанного характеру, що функціонує в пізнавальній діяльності й підпорядковується закономірностям психіки. Поняття і значення натомість розглядаються як продукти наукового опису в межах лінгвістичної теорії. «Звідси випливає, що концепт є квантом набутого знання про сукупність конкретно-образних (зорових, слухових, смакових, дотикових, нюхових), понятійних (включно з ціннісними), прототипних, гештальтних, фреймових, сценарних та інших елементів у свідомості людини» [27, с. 217]. Таким чином, концепт є ширшим за поняття за своєю природою й обсягом. Якщо поняття постає як раціональний конструкт, спрямований на узагальнення та забезпечення взаєморозуміння індивідів, то концепт є утворенням індивідуальним і може виходити за межі словникового значення. При цьому він охоплює не лише логічно виокремлені ознаки об'єкта, а й образні, ціннісні, асоціативні та емоційні компоненти, акумулюючи індивідуальний і колективний досвід. Його зміст включає наївне поняття, але не обмежується ним, оскільки охоплює весь обсяг практичних елементів імені, що проявляються в різних словосполученнях [27, с. 215-218].

Аналогічну позицію фіксуємо також у працях інших науковців. Так, наприклад, підкреслюючи похідність концепту від поняття, О. Ясіновська вказує, що «категорія концепту є величиною похідною від поняття: перше

визначається через друге, ґрунтується на ньому і, враховуючи генетично близькі та пов'язані між собою поняття, включає їх в ієрархії, які розвиваються від конкретного до абстрактного. Отже, концепт є вищим ступенем абстрактності» [цит. за 5, с. 10].

Протилежну позицію щодо розмежування термінів становить інтегрований підхід, представники якого не відокремлюють категорії «концепт» і «поняття», а фактично ототожнюють їх. На їхню думку, концепт є поняттям, вираженим у мовній формі через термін, тому в науковому вжитку ці одиниці можуть виступати як взаємозамінні. У межах такого підходу поняття і концепт розглядаються як позначення одного й того самого феномена, що містить узагальнену інформацію про світ у свідомості людини [29, с. 158]. Слід зазначити, що в сучасному українському мовознавстві переважна більшість дослідників дотримується диференційованого підходу. У своїй подальшій роботі ми також спиратимемося на диференційований підхід, розмежовуючи «концепт», «поняття» та інші суміжні категорії.

Попри широке використання терміна «концепт», огляд значного масиву наукової літератури показує, що єдиної дефініції поняття поки не існує. Зокрема, ускладнює тлумачення міждисциплінарний характер терміна. Так, наприклад, В. Іващенко виділяє чотири основні напрями осмислення поняття концепту:

- 1) лінгво-логіко-філософський (П. Абеляр, Ф. Аквінат, Ф. Гваттарі, Е. Гуссерль, Ж. Дельоз, У. Куайн, Г. Райл, Д. Скотт та ін.);
- 2) психолінгвістичний та лінгвокогнітивний (Л. Вітгенштейн, Р. Джекендофф, М. Джонсон, С. Жаботинська, А. Загнітко, О. Коллінз, М. Куїлліан, Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Ж. Піаже, Е. Рош, Б. Скіннер, М. Тернер, Дж. Фодор, Ж. Фоконьє, Н. Хомський, А. Ченкі та ін.);
- 3) лінгвокультурологічний (А. Вежбицька, І. Голубовська, Н. Слухай, та ін.);
- 4) лінгвопсихологічний (В. Вундт, О. Потебня, та ін.) [12, с. 12].

З огляду на множинність інтерпретацій терміна, актуальною в межах нашого дослідження є спроба систематизації дефініцій, запропонована А. Загнітко у «Словнику сучасної лінгвістики». Дослідник класифікує

визначення за п'ятьма групами: інтегративний підхід, лінгвістика тексту, лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика, комунікативна лінгвістика та психолінгвістика. Така класифікація є зручною для подальшого огляду, оскільки демонструє відмінності у трактуванні концепту в межах різних лінгвістичних наук. При цьому варто зазначити, що ці підходи не є суворо ізольованими та не суперечать природі одне одного, в межах лінгвістичних досліджень вони часто перетинаються, а їхня сукупність дозволяє комплексно описувати концепт як багатовимірне явище [9, с. 350].

Як свідчить огляд літератури, термін «концепт» у лінгвістиці трактується різнопланово. Це зумовлено тим, що концепт є мисленнєвою й неспостережуваною категорією: його не можна безпосередньо зафіксувати, а лише описати за мовними та культурними проявами, що дає великий простір для інтерпретацій. У межах лінгвокультурології концепт прийнято розглядати як своєрідний «згусток» культури у свідомості людини. При цьому характерним є двосторонній характер взаємодії людини та культурного середовища: концепт є тим, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини, а людина за допомогою нього сама входить у культуру і може впливати на неї. Так, концепти постають ключовими одиницями духовної складової, відповідно можна простежити нерозривний зв'язок культури та концепту [15, с. 236].

Так, наприклад, українська філологиня О. Джеріх, акцентуючи на колективному характері явища, пропонує трактувати концепт «як ментальне утворення, синтез мовних і немовних засобів вираження, що закріплені у пізнанні індивідуума та суспільства та зберігаються у національній пам'яті носіїв мови» [7, с. 64]. Більшість дослідників погоджуються з тим, що лінгвокультурний концепт (ЛК) відображає національно-культурні особливості певного народу. Відтак це дає підстави стверджувати, що концепти існують як в індивідуальній свідомості людини, так і в колективній свідомості спільноти, виступаючи одиницями пізнання та елементами інформаційної структури, яка відображає людський досвід [7, с. 64].

Аналогічне бачення висловлює також і український мовознавець М. Кочерган, наголошуючи, що обсяг поняття «концепт» може бути різним (ментальний прообраз, ідея поняття і навіть саме поняття) та зазначаючи, що це явище має дуальний характер. З одного боку, це ідеальний прообраз, що відображає культурно зумовлені уявлення мовця про світ (психічна складова), а з іншого має певну мовну репрезентацію (мовна складова) [16, с. 152].

На відміну від лінгвокультурного підходу, де основний акцент зміщується на культурні смисли, закріплені у свідомості певної спільноти, когнітивна лінгвістика розглядає концепт насамперед як елемент внутрішньої організації знання. Таке розуміння ґрунтується на кількох засадах: концепт формує й зберігає знання про світ і фіксує результати пізнавальної діяльності; як одиниця мисленнєвого рівня він існує у вигляді певних інформаційних елементів; мова виступає засобом формування та вербалізації концептів у свідомості, а допоміжними джерелами їх творення є чуттєвий досвід та практична діяльність [6, с. 67]

В «Основах зіставного мовознавства» М. Кочерган, розглядаючи концепт з позицій когнітивної лінгвістики, подає таке визначення: «одиниця ментальних або психічних ресурсів свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини» [17, с. 365]. Таким чином, концепт в першу чергу трактується як структурний елемент знання, який існує у свідомості й структурує досвід людини. Відтак, ключовим стає його організаційна функція: концепт забезпечує збереження та актуалізацію інформації (у пам'яті, ментальному лексиконі, концептуальній системі), через яку індивід осмислює об'єкти світу. Мова, в свою чергу, виступає інструментом, що вербалізує цю внутрішню структуру й дозволяє виявити, які знання, припущення й уявлення пов'язує людина з певним явищем [17, с. 365].

Схожої позиції дотримується Ф. Унгерер, розглядаючи концепт як ментальну репрезентацію об'єктів реального світу, яка актуалізується в процесі сприйняття й розуміння мовлення. Дослідник наголошує, що під час опрацювання слухачем або читачем слова викликають у свідомості відповідні

когнітивні категорії, тобто ті концепти, з якими людина співвідносить явища дійсності. Водночас у свідомості формується і когнітивна репрезентація взаємодії між цими концептами, яку він пов'язує з поняттям контексту. Відтак концепт розуміється насамперед як ментальна модель ситуації, відтворена у свідомості адресата, частина контексту [49, с. 48].

Науковець А. Загнітко дає таке визначення поняттю: «Концепт – глобальна одиниця мисленнєвої діяльності, він є квантом структурованого знання» [8, с. 13]. При цьому дослідник наголошує на універсальності концептів, зазначаючи, що вираження цього явища не обмежується тільки мовою, проте вона постає одним з найголовніших засобів вияву як концепту, так і концептосфери загалом. Таким чином, можна простежити двосторонній характер взаємодії мови та концепту: мова виступає не тільки засобом вираження концепту, а й інструментом його дослідження. Саме через мову можна простежити закономірності його структури, окреслити зміст та специфіку концепту. Мовні засоби засвідчують рівень вербалізованості концепту, а їхня варіативність дає змогу простежити закономірності національно-мовного вираження, частотність і регулярність [8, с. 13].

І. Гарбера, узагальнюючи когнітивний, лінгвокультурологічний та психолінгвістичний підходи до тлумачення терміна, пропонує таке визначення концепту: «концепт – це універсальна, глобальна одиниця ментального рівня, квант чітко й послідовно структурованої системи знань людини про матеріальний і духовний світи, що її оточують; засобом вираження й пояснення якого є мова; виконуючи оцінну функцію, тісно пов'язаний із розумом, пам'яттю, культурою та психікою» [6, с. 69]. Твердження дослідниці є актуальним в межах нашого дослідження з огляду на його всеохоплюючий характер. Можна простежити поєднання кількох вимірів концепту: він постає водночас як структурована ментальна одиниця (когнітивний аспект), як явище, що вербалізується мовою (лінгвістичний аспект), і як феномен, пов'язаний із індивідуальною оцінною функцією та культурним досвідом (лінгвокультурологічний і психолінгвістичний аспекти). Таким чином, можна

стверджувати, що концепт є складним, проте універсальним поняттям, що дає йому можливість функціонувати в різних наукових сферах.

З огляду на вищезазначене можемо зробити висновок, що концепт посідає одне з ключових місць у сучасній лінгвістичній науці й пройшов кілька етапів формування – від філософських трактувань до міждисциплінарного і зокрема лінгвістичного осмислення, внаслідок чого термін активно використовується та інтерпретується в межах різних наукових дисциплін. Мисленнєва, неспостережувана природа концепту зумовлює відсутність єдиного універсального визначення та породжує проблему розмежування термінів «концепт» і «поняття». У межах лінгвокультурології концепт розглядається як носій культурних смислів і цінностей у свідомості людини, а в когнітивній лінгвістиці – як ментальна одиниця, що структурує, зберігає й актуалізує знання та досвід. Використання терміна в межах багатьох лінгвістичних напрямів (зокрема лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, комунікативної лінгвістики, лінгвістики тексту) демонструє багатовимірність феномена. Водночас різні тлумачення не заперечують одне одного, а взаємодоповнюють, формуючи цілісну картину сприйняття концепту як складного, але універсального наукового поняття.

1.2 Концептосфера як система взаємопов'язаних концептів

Поняття «концептосфера», як одна з основних категорій сучасного мовознавства, зародилось на початку ХХІ століття разом з формуванням лінгвістичної концептології як окремої галузі. Одним із головних завдань цієї галузі стало виявлення й опис концептів та концептосфер, що формують концептуальну картину світу (ККС) і зберігають знання, досвід та результати пізнання світу. Поряд із терміном «концептосфера» у науковій літературі часто вживаються терміни «концептуальна галузь» і «концептуальна система», проте саме термін «концептосфера» є найуживанішим. Саме цю дефініцію обираємо

операційною в межах нашої роботи з огляду на частотність її вживання в сучасних мовознавчих розвідках [26, с. 92].

На початковому етапі термін був введений за аналогією до ноосфери та біосфери й розглядався як сукупність потенцій, що відкриваються як у словниковому запасі окремої людини, так і мови загалом. Мова при цьому набуває не тільки значення засобу спілкування, а й сукупності культури нації в різних верствах населення та в свідомості окремих індивідів. У подальшому зміст терміна розширився: концептосферу почали розуміти не лише як мовний потенціал, а й як концептуальну модель світу, водночас різні концептосфери (індивідуальні, національні, групові, етнічні тощо) можуть сполучатися та перетинатися, формуючи загальну картину світу індивіда [26, с. 92].

Огляд значного масиву наукової літератури показує, що визначення поняття «концептосфера» може бути різним. Так, наприклад, дослідниця Н. Стефанова пропонує під поняттям «концептосфера» розуміти «структурну конфігурацію всіх можливих компонентів зберігання знань в ментальному світі людини» [33, с. 98]. При цьому дослідниця пропонує розглядати концептосферу в безпосередньому зв'язку з когнітивним простором. Якщо когнітивний простір постає як абстрактне складноструктуроване утворення, у межах якого відбуваються обробка, упорядкування й збереження інформації, то концептосфера є його структурною складовою, формою організації інформації в цьому просторі. Відтак концептосферу доцільно тлумачити не просто як сукупність окремих концептів, а як систему їх упорядкованого зберігання, сформовану в процесі пізнання світу індивідом [33, с. 98].

Для більш чіткого окреслення терміна «концептосфера» варто розглянути питання співвідношення понять «концептосфера» і ККС. Як свідчить огляд наукової літератури, розмежовуючи ці поняття, доцільно виходити з того, що вони не є тотожними за обсягом. І. Кожушко зазначає, що терміни «концептосфера» і ККС «краще використовувати не в ролі синонімів, а в ролі гіпоніма й гіпероніма відповідно» [14, с. 228]. На думку дослідниці, таке розмежування є важливим, оскільки воно дає змогу уникнути непорозумінь у

науковому дискурсі. Отже, концептосферу доцільно розуміти як частину ККС, а не як її повний відповідник: ККС охоплює весь масив знань і уявлень про світ, тоді як концептосфера постає лише її окремим фрагментом, сформованою сукупністю концептів, об'єднаних спільною тематикою.

Аналогічну позицію фіксуємо також у працях Н. Плотнікової, яка не ототожнює концептосферу з ККС, а розглядає її як окрему складову. Дослідниця пропонує таке визначення: «концептосфера – це фрагмент ККС, сформований на основі уявлень людини та репрезентований сукупністю одиниць пам'яті (концептів), які групуються за тематичною ознакою» [26, с. 92]. Таким чином, концептосфера розглядається як сукупність концептів, зосереджена навколо певної предметної галузі.

Ще одним важливим терміном лінгвокультурології є мовна картина світу (МКС). Як зазначає К. Красовська, «Мовна картина світу розглядається як характер відображення в мові ККС і мовні засоби вираження знань про неї» [18, с. 121]. Відтак можна стверджувати, що ККС є основою МКС, і є більш широким та універсальним явищем. Що стосується співвідношення МКС і концептосфери, то вони не є тотожними поняттями: концептосфера належить передусім до ментального рівня, а МКС до мовного рівня і є безпосереднім засобом вираження та об'єктивізації концептів.

Однією з характерних особливостей концепту є його динамічний характер: він може доповнюватися або видозмінюватися залежно від контексту, історичного періоду тощо. Відтак концептосфера також не є сталою структурою. Як зазначає К. Білобровська, «концептосфера також тоді набуває змінного характеру, але, незважаючи на це, залишається цілісною та систематичною, де кожен елемент виконує певну функцію» [4, с. 131]. Саме тому важливим є дослідження не лише окремих концептів, а й їх взаємодії в межах системи, адже зміни в структурі окремих концептів можуть переорганізовувати всю концептосферу.

Як влучно зазначає Т. Мандич, зважаючи на контекст і зміст поняття «концептосфера» можна виокремити декілька підходів до тлумачення. З одного

боку, концептосферу можуть розуміти максимально широко, ототожнювати її з картиною світу окремої особистості, або навіть розглядати як форму відображення світогляду певного народу. З іншого боку, концептосфера може розглядатись як сукупність концептів, об'єднаних спільною темою, що дає можливість зосередити увагу на способах її реалізації в різних лінгвокультурах. Відтак можна зробити висновок, що це поняття може функціонувати на різних рівнях, що підтверджує його багатовимірний характер [22, с. 54].

Особливо важливою в межах нашого дослідження є вже згадана національна специфіка концептосфери. Оскільки концептосфера – це сукупність концептів, що вважаються характерними для певної нації, і вона формується зі світогляду носія певної мови, можна стверджувати, що це явище нерозривно пов'язане з ментальністю народу. Концептосфера відбиває характерні уявлення, цінності, культурні константи та способи осмислення світу, а отже, стає основою для формування когнітивних стереотипів. Сукупність концептів, що властиві певному народові, закріплені у його мові, культурі, фольклорі, літературі, історичному досвіді та релігії, відповідно, чим багатшими є ці сфери, тим багатшою є народна концептосфера. При цьому її зміст не зводиться лише до значень слів, оскільки вона охоплює більший шар колективних знань, що формуються в межах конкретних комунікативних процесів. Таким чином, концептосфера постає не лише як система взаємопов'язаних концептів, а як мовно й культурно зумовлений простір, у якому відображається світобачення та менталітет певної нації [45, с. 3].

Аналогічне бачення висловлює також і Д. Бойматова, визначаючи концептосферу як «концептуальний простір, що відображає узагальнені знання, оцінні установки та соціальний досвід носіїв певної мови й культури» (переклад А. Б.) [42, с. 205-206]. Концепти в межах цієї структури існують не ізольовано, а як цілісна система, сформована семантичними, асоціативними та аксіологічними зв'язками. Концептосфера є одним із ключових лінгвокогнітивних механізмів формування національної ідентичності, оскільки забезпечує узгодженість мови, культури та системи цінностей. У цьому контексті особливо важливою є

аксіологічна концептосфера, тобто концептосфера цінностей, яка охоплює як її ядрові, так і периферійні компоненти. Загалом, розглядаючи питання структурних компонентів концептосфери, дослідниця виділяє: поняттєвий (ядро значення концепту), образний (візуальні та емоційні уявлення) та аксіологічний компонент (культурна оцінка) [42, с. 205-206].

Схожу думку фіксуємо й у працях М. Калашникової, де поняття «концептосфера» розглядається як «об'єктивно існуюча сукупність вербалізованих та невербалізованих концептів, які відбивають загальнолюдські поняття та концептуально значущі цінності, що задовольняють потреби когнітивно-дискурсивної сфери певної культури» [13, с. 5].

З огляду на вищевказане можемо визначити певні спільні риси у трактуванні концептосфери:

- системність: концептосферу розглядають як упорядковану систему концептів, пов'язаних між собою;
- ментальна природа: концептосфера постає як явище ментального рівня, пов'язане зі збереженням та організацією знань;
- культурна зумовленість: концептосфера відбиває цінності, досвід, уявлення та культурні константи певної мовно-культурної спільноти, тому має виразний національний характер;
- зв'язок із мовою: попри те, що концептосфера не зводиться до мови, саме мова є основним засобом її репрезентації та інструментом дослідження;
- динамічність: концептосфера може змінюватися, доповнюватися й переорганізовуватися залежно від змін в межах окремих концептів;
- цілісність: попри динамічний характер, концептосфера зберігає внутрішню цілісність, оскільки її елементи функціонують у межах єдиної системи;
- зв'язок із ККС: концептосферу розглядають як складову ККС.

Отже, концептосфера є однією з ключових категорій сучасного мовознавства, що відображає організацію знань, культурний досвід і ціннісні

уявлення у свідомості носіїв мови. Розглянуті підходи засвідчують, що це поняття має багаторівневий характер і функціонує на перетині когнітивного, лінгвокультурологічного, психолінгвістичного та комунікативного напрямів. Оскільки концептосфера є системою взаємопов'язаних концептів, доцільним є досліджувати їх з урахуванням цієї структури.

1.3 Структура та репрезентації концепту

Для подальшого аналізу ЛК необхідно насамперед звернутися до його структури, адже саме внутрішня організація концепту є ключовим питанням дослідження. Огляд наукової літератури показує, що у сучасному мовознавстві існують різні підходи до визначення структури концепту: дослідники по-різному окреслюють її елементи, їхню ієрархію та принципи взаємодії.

Концепт є категорією мисленнєвою, неспостережуваною, у зв'язку з чим у сучасному мовознавстві сформувалося кілька підходів до розуміння його структури. Так, один із класичних варіантів опису структури ґрунтується на виділенні трьох основних складників: предметно-образного, понятійного та ціннісного. Образний компонент пов'язується зі слідом чуттєвого уявлення в пам'яті (слухові, зорові, тактильні характеристики) та охоплює метафоричні переноси, що виникають у процесі осмислення явища. Понятійний компонент становить сукупність існуючих ознак об'єкта або ситуації (мовна фіксація, опис, дефініція тощо). Особливе місце в цій структурі посідає ціннісний компонент (важливість явища як на індивідуальному, так і на колективному рівні), який у лінгвокультурологічному аспекті вважається домінуючим, оскільки саме він найбільшою мірою відображає культурну складову концепту (додаток В, схема В.1). Відтак концепт є багатовимірним явищем, у якому поєднуються чуттєвий образ, об'єктивний зміст і ціннісна складова [21, с. 168; 36, с. 89; 10, с. 99].

Ще одну трикомпонентну структуру фіксуємо в межах культурологічного підходу, де структура концепту розглядається як багаторівневе утворення, у якому зберігаються сліди культурного життя різних епох. Цей підхід

аргументується тим, що концепт є одним із основних осередків культури в ментальному світі людини, тому в його формуванні беруть участь усі елементи, що перетворюють його на факт культури: від етимології до сучасних асоціацій та оцінок. Відтак трьома рівнями концепту є:

1. Основний рівень, що має актуальні ознаки, є значущим для представників певної культури й забезпечує взаєморозуміння в комунікації;
2. Додатковий (або декілька додаткових) – історичний, пов'язаний із ознаками, що вже втратили загальну актуальність, але можуть зберігатися в пам'яті окремих соціальних груп;
3. Внутрішня форма, тобто етимологічний шар, відображений у зовнішній мовній формі й зазвичай неусвідомлюваний носіями мови.

Трикомпонентну структуру концепту подано у додатку В, схема В.2. Таким чином, концепт розглядається як утворення, у якому поєднуються сучасний культурний зміст, історична складова і мовна репрезентація [3, с. 324-325; 41, с. 480; 48, с. 34].

Однією з найуживаніших і найпродуктивніших у сучасній лінгвокультурології є польова (ядрово-периферійна) модель. Поширеність цього підходу до структурування концепту зумовлена тим, що він дає змогу чітко впорядкувати складники концепту за ступенем смислової значущості та стійкості. У межах такої моделі концепт постає як ієрархічно організоване утворення, у якому виокремлюються центральні, найбільш усталені елементи, та периферійні – більш варіативні. Саме цю модель обираємо операційною в межах нашої дипломної роботи, оскільки вона дозволяє простежити внутрішню організацію концепту, розмежовуючи його ядрові та периферійні ознаки й точніше описати способи їх мовної репрезентації.

У межах польової моделі концепт розглядається як структура, що демонструє, які ознаки концепту є основними, а які нашаровуються і залежать від суб'єктивного та культурного досвіду, асоціацій, конотацій тощо. Традиційно виокремлюють такі рівні:

- Ядро – ключова лексема-репрезентант, що передає понятійну складову і є іменем концепту;
- Близня периферія – дистрибуція ключової лексики (асоціативні зв'язки з іншими концептами, конотативні елементи, суб'єктивні знання та досвідні нашарування); Лексеми БП мають меншу в порівнянні з ядром частотність вживання, є стилістично нейтральними та незалежними від контексту;
- Дальня периферія – образні характеристики концепту, насамперед метафоричні номінації, з відносно невисокою частотністю вживання;
- Крайня периферія – багатозначні слова в неосновному своєму значенні (застарілому або рідковживаному).

Таким чином, модель представляє концепт як систему рівнів, в якій одиниці розташовані по мірі зменшення яскравості від ядра до периферії (додаток В, схема В.3). При цьому ядро є найбільш стабільною та нейтральною частиною, а периферійні значення більш рухомі і репрезентують національну, етноспецифічну та лінгвокультурну дійсність суспільства [34, с. 82; 31, с. 40; 20, с. 32].

Ефективність польової моделі у дослідженні структури концепту відзначає значна кількість українських учених. Так, І. Голубовська та Н. Черненко, спираючись при дослідженні концептів на ядрово-периферійну модель, вважають доречною фреймову репрезентацію. Дослідники наголошують, що саме фреймо-слотове моделювання є виправданим і ефективним, «оскільки дає можливість у сконцентрованому вигляді представити розлогий масив знання про певний концепт, окреслити основні, додаткові та потенційні ділянки інформації про нього, які за умов іншого дослідницького підходу могли б залишитися не висвітленими» [35, с. 7]. У межах фрейму як способу репрезентації структура концепту складається з вершини (ядра), що містить найсуттєвішу інформацію, і субфреймів та слотів, що деталізують її зміст [35, с. 7]. Аналогічну позицію фіксуємо також у працях Л. Шитик і Л. Юлдашевої, які, працюючи в межах польового підходу, зазначають, що під час аналізу концепту слід зважати на

семантичну структуру й етимологію, синтагматичні, парадигматичні та дериваційні зв'язки, а також на набір, кількість і семантику лексем, у яких концепт вербалізовано [40, с. 49]. Відтак польова модель дозволяє систематично і послідовно розкрити вищеописані складові, відображаючи комплексну картину концепту.

Що стосується репрезентацій ЛК в мові, то вони не обмежуються одним типом мовних засобів, оскільки концепт існує в мовній свідомості як багатовимірна сітка значень. Таким чином, він може виявлятися на різних мовних рівнях і в різних формах. Як зазначають Л. Шитик і Л. Юлдашева, «мовні засоби вираження концепту можуть варіюватися: лексеми, фразеологічні єдності, вільні словосполучення, речення, тексти. Складніші синтаксичні конструкції використовують для вираження складних, часто індивідуально-авторських концептів» [40, с. 49]. Водночас репрезентація концепту не зводиться лише до лексичного чи синтаксичного рівня: він може вербалізуватися також через паремії, прецедентні тексти, етикетні формули, а іноді – через інтонацію, звуконаслідування, морфеми, словоформи і навіть паралінгвістичні засоби. Це зумовлює необхідність розглядати репрезентацію концепту як сукупність різнорівневих мовних і позамовних засобів, за допомогою яких він актуалізується на мовному рівні [40, с. 49; 24, с. 86; 10, с. 99].

Тому можна стверджувати, що структура концепту в сучасному мовознавстві осмислюється як складна, багаторівнева й динамічна система. Це пояснюється як мисленнєвою природою концепту, так і його тісним зв'язком із культурою, історичним досвідом і ціннісними уявленнями. У межах розглянутих підходів найбільш продуктивною є польова модель, оскільки вона дає змогу описати концепт як ієрархічне утворення, у якому ядро становлять словникові дефініції лексеми та найбільш загальні, усталені знання, тоді як периферія охоплює асоціації, конотації і відповідно має більш індивідуальний характер. Відтак зі збагаченням і ускладненням культури носіїв мови ускладнюється й структура концепту, стаючи чіткішою й виразнішою. Репрезентація концепту також є багаторівневою і виявляється через спектр мовних та позамовних

засобів. Отже, концепт є рухомим утворенням, структура й мовні репрезентації якого змінюються разом із розвитком мовного колективу, зміною та переоцінкою культурних явищ.

1.4 Методика аналізу лінгвокультурного концепту

Як відомо, з лінгвокультурологічної точки зору концепт розглядається в межах проблеми зв'язку мови, свідомості й культури. Відтак у центрі уваги перебуває те, яке місце він посідає в системі цінностей певної лінгвокультури, як функціонує в житті її носіїв, пов'язаний з досвідом та асоціаціями. Попри розбіжності в підходах до дослідження концепту, дослідники загалом сходяться на тому, що його зміст і структуру можна встановити через аналіз мовних одиниць, які його репрезентують. Водночас такий аналіз не може бути вичерпним, оскільки неможливо зафіксувати всі засоби вербалізації концепту: частина його змісту може залишатися невербалізованою, крім того, не кожен концепт має повноцінну мовну об'єктивацію. При цьому наявність розгорнутої мовної репрезентації концепту свідчить про його актуальність для мовного колективу [33, с. 287; 23, с. 82].

Дослідження вербалізації концепту є основою його подальшого аналізу, оскільки це дає змогу описати, визначити його місце в культурі та свідомості носіїв мови. Вивчення концепту і його структури здійснюється через багаторівневий аналіз номінативних репрезентантів. Як зазначалося раніше, аналіз передбачає виявлення різних визначень і тлумачень концепту, відображених у пареміях, афоризмах, притчах, та текстах різної спрямованості. При цьому концепт може бути репрезентований окремим словом, словосполученням, фразеологізмом, реченням, текстом, а також невербальними засобами.

Науковці наголошують на необхідності комплексного дослідження концептів, що виходить за межі словникових дефініцій, оскільки ці дефініції не відображають усієї повноти змісту. Саме тому в практиці концептуального аналізу важливе місце посідає вивчення контекстів уживання мовних одиниць,

які репрезентують концепт. За можливості також залучаються результати асоціативних експериментів і спостереження за дискурсивним функціонуванням слів, що дозволяє побачити, який зміст вкладають носії мови в певне поняття, і як воно взаємодіє з іншими концептами. Так, М. Полюжин слушно зазначає: «У практиці проведення такого концептуального аналізу найчастіше використовується поєднання аналізу на основі словникових дефініцій і аналізу контекстів» [39, с. 386; 28, с. 86].

Розкриваючи тему методів дослідження ЛК, слід враховувати багатовимірність і складність його структури, оскільки саме вона зумовлює вибір методів дослідження. Відтак у сучасній лінгвістиці немає однієї універсальної методики аналізу концепту: залежно від мети роботи, характеру матеріалу та складності самого концепту дослідники поєднують різні прийоми й методи. Як зазначає Н. Плотнікова, «під час концептуального аналізу використання тих або тих методів, методик, прийомів та способів дослідження залежить не лише від складності концепту, але й від мети та завдань, що їх ставить перед собою дослідник, а також від характеру лінгвістичних джерел, що становлять матеріал дослідження» [25, с. 166].

Так, наприклад, Л. Шевченко до найбільш поширених прийомів і методів аналізу лексичного концепту відносить: аналіз значень ключового слова на основі словникових тлумачень; вивчення багатозначності слова в процесі її розвитку; побудову і вивчення різних полів, іменем яких виступає основний лексичний засіб репрезентації концепту; аналіз фразеологічних і пареміологічних одиниць, у які входить досліджуване ключове слово; психолінгвістичні експерименти. Таким чином, методика аналізу ЛК має комплексний характер і передбачає поєднання кількох взаємодоповнювальних способів дослідження [38, с. 52].

Огляд значного масиву наукової літератури показує, що серед основних методів можна виокремити:

- метод суцільної вибірки – використовується для відбору всіх мовних репрезентантів концепту, тобто для формування матеріалу дослідження і побудови його НП;
- дефініційний аналіз – здійснюється на основі лексикографічних джерел і спрямований на виявлення базових значень слова-імені концепту, а також семантично близьких одиниць у словникових дефініціях;
- компонентний аналіз – дає можливість розкласти значення слова на окремі семантичні компоненти;
- етимологічний аналіз – застосовується для встановлення внутрішньої форми імені концепту;
- контекстуальний аналіз – використовується для виявлення особливостей репрезентації концепту;
- експериментальні методи (інтерв'ю, анкетування, асоціативний експеримент) – дають можливість простежити, який зміст вкладають носії мови в досліджуваний концепт і які асоціації пов'язують із ним;
- концептуальний аналіз – узагальнює результати попередніх спостережень;
- кількісний і компаративний аналіз – можуть залучатися додатково для визначення частотності, поширеності й співвідношення окремих мовних засобів репрезентації концепту [11, с. 103; 23, с. 82].

Хоча єдиної методики аналізу ЛК не існує, більшість дослідників сходяться в тому, що перший етап дослідження передбачає:

- побудову номінативного поля (НП) концепту – сукупності мовних засобів, що об'єктивують концепт у певний період розвитку суспільства;
- аналіз і опис семантики мовних засобів, що входять до НП концепту;
- встановлення його номінативної щільності – ступеня деталізації мовної репрезентації концепту [39, с. 387; 25, с. 167].

Оскільки концепт «розсіяний» у мовних знаках, які його об'єктивують, для побудови структури концепту необхідно дослідити весь мовний корпус, у якому він представлений. Так, на думку Н. Плотнікової, НП концепту доцільно будувати шляхом суцільної вибірки його мовних репрезентантів із енциклопедичних, етимологічних, культурологічних, міфологічних, тлумачних і церковних словників, а також з етнографічних джерел, «оскільки словники репрезентують усю сукупність знань людини про світ; словникові дефініції містять вербалізовані людські уявлення, поняття, концепти, що з них складається сама сутність картини світу» [25, с. 167]. Велика кількість номінацій концепту свідчить про високу номінативну щільність і, відповідно, про актуальність концепту для носіїв культури. Водночас слід зважати на те, що номінативна щільність є відносним показником, тому її доцільно розглядати лише як один із критеріїв, що допомагає точніше оцінити місце концепту в МКС [25, с. 167].

Наступним етапом є виділення та опис структурних елементів концепту. Проте для коректного аналізу його внутрішньої організації слід розмежовувати трикомпонентну класифікацію складників концепту і польову модель. Поняттєвий, образний і ціннісний компоненти характеризують концепт за типом змісту, тоді як ядро та периферія – за ступенем узагальненості й стійкості ознак. Відповідно, поняттєвий складник найчастіше тяжіє до ядра, образний переважно реалізується в периферійних зонах, а ціннісний може виявлятися як у центральних, так і в периферійних елементах концепту.

О. Шевченко пропонує встановлювати ядро концепту шляхом синонімічного розширення ключового слова за допомогою використання словників синонімів і фразеологічних словників, аналізу контекстів, у яких репрезентується досліджуваний концепт, фіксування всіх його номінацій (оказіональних, індивідуально-авторських і описових), виокремлення з текстів номінацій видових різновидів денотата й окремих ознак концепту, а також аналізу сполучуваності лексем, що об'єктивують його в мові. Такий підхід дає можливість встановити не лише основну номінацію концепту, а й коло найближчих мовних засобів, через які він репрезентується. У результаті ядро

постає як найстійкіша і найповніше вербалізована частина, з якої починається подальше структурування всього концепту. Відтак встановлення ядра є першим і ключовим етапом аналізу, оскільки воно дозволяє окреслити базу концепту і відмежувати її від периферійних нашарувань [39, с. 387-388].

Після визначення ядра виділяються периферійні компоненти НП. До ближньої периферії належать одиниці, які поступаються ядерним за частотністю, проте залишаються стилістично нейтральними, не мають обмежень у вживанні й мінімально залежать від контексту. Дальня периферія охоплює мовні засоби з нижчою частотністю, зокрема такі значення багатозначних слів, у яких концепт не є основним значенням. Крайня периферія представлена одиницями з низькою частотністю, передусім застарілими словами або такими, що функціонують не в основному значенні. Встановлення периферійних елементів передбачає звернення до художніх і публіцистичних текстів, а також побудову лексико-фразеологічного, дериваційного та пареміологічного полів [7, с. 65; 39, с. 388].

Актуальним в сучасній лінгвокультурології є також алгоритм аналізу концепту, запропонований Н. Плотніковою. Дослідниця пропонує методику концептуального аналізу, поділяючи структуру концепту на дві складові – культурну та поняттєву. Методика передбачає такі етапи аналізу:

1. Аналіз культурної складової, а саме:

- історичного шару (опис на матеріалах етнографічних, енциклопедичних, міфологічних та церковних лексикографічних джерел);
- актуального шару (визначення лексичних та словотвірних ознак мовних репрезентантів концепту):
 - а. лексичні ознаки (розгляд основної номінації концепту, її синонімів, через структурування наявних лексем у синонімічні ряди, з подальшим визначенням домінанти ряду – назви концепту).
 - б. словотвірні ознаки (аналіз спільнокореневих лексем із основним мовним репрезентантом концепту з метою встановлення дериватів, що входять до НП, а також складу та частотності словотвірної парадигми).

Аналіз передбачає виявлення форманта та словотвірного типу, способу та типу словотворення);

- етимологічного шару (встановлення внутрішньої форми шляхом етимологічного лексикографічного опису засобів репрезентації концепту).
2. Аналіз поняттєвої складової через дослідження значень слова-репрезентанта. На цьому етапі досліджують словникові дефініції за допомогою компонентного аналізу, виділяючи архісему (спільну ознаку) синонімів.
 3. Окреслення результатів в межах польової моделі з подальшим графічним представленням [25, с. 167 -169].

З огляду на викладене вище можемо зробити висновок, що переважна кількість підходів до аналізу ЛК розглядають концепт в межах зв'язку мови, свідомості й культури. Аналіз концепту здійснюється через виявлення і опис репрезентантів та побудову НП, де центром є основна номінація, а периферією індивідуальні і колективні нашарування. Опис концепту передбачає поєднання дефініційного, компонентного, етимологічного, контекстуального аналізу, а іноді залучення експерименту. Результати аналізу доцільно узагальнювати за допомогою фреймового моделювання, що дозволяє представити концепт як систему знань. Саме такий алгоритм дозволяє комплексно описати багаторівневу структуру концепту.

РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТ «ГЕРОЙ» У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

2.1 Номінативне поле концепту та його номінативна щільність

Доступ до посібника за адресою: <https://sites.google.com/view/the-concept-hero>
(додаток Б)

Комплексне висвітлення концепту ГЕРОЙ в українській мові потребує насамперед окреслення його НП, відтак першим етапом є звернення до лексикографічних джерел. Огляд дефініцій в тлумачних словниках дозволив зафіксувати полісемічність лексеми. Так, досліджуючи словникові статті, можна виокремити чотири основні значення:

- 1) Видатна своїми здібностями і діяльністю людина, що виявляє відвагу, самовідданість і хоробрість у бою і в праці;
- 2) Людина, яка втілює основні, типові риси певного оточення, часу, епохи тощо;
- 3) Головна дійова особа літературного твору;
- 4) Особа, яка чим-небудь відзначилася (позитивно чи негативно), привернула до себе увагу.

Як засвідчує огляд лексикографічних джерел, перше і центральне значення концепту дозволяє окреслити ключові характеристики героя: видатні здібності, хоробрість, відвага та самовідданість. Окремо наголошується на конкретній спрямованості цих якостей: герой – це людина, яка діє, реалізує свої здібності в бою чи праці, відтак готова до жертви в будь-якій сфері. Друге значення зосереджується на соціокультурній складовій: герой – не тільки той, хто здійснив подвиг, а й той, хто є символом певного явища або періоду. Третє тлумачення можна вважати похідним від попереднього, оскільки той, хто є центральною постаттю твору, уподібнюється до реального героя і втілює певні важливі для автора риси. Останній лексико-семантичний варіант є найбільш розмитим. Це уможливорює як позитивну, так і негативну конотацію, що допускає подекуди іронічне використання лексеми. Таким чином, можна визначити такі семантичні складові: видатні здібності, активна діяльність, хоробрість, відвага, самовідданість, бій, праця, суспільне визнання, типовість, символічність.

Етимологічне дослідження свідчить про запозичення слова з німецької або французької мови (нім. *Heróe*, фр. *héros*), які сягають латинського *hērōs*, а те, своєю чергою, давньогрецького *ἥρως* «вождь, воїн, герой». Варто зазначити, що давньогрецьке слово є спорідненим з латинським *servo*, що означає *стережу, бережу, охороняю*. Можна простежити давній зв'язок героїзму з захистом, а отже, герой – це не просто визначна людина, а той, хто оберігає, є «щитом» від небезпеки. В українській мові також фіксується форма *ирóй*, що може свідчити про більш раннє запозичення з грецької. Такий зв'язок з античною традицією, де герой мав міфологічне, напівбожественне значення, безпосередньо відобразився на сприйнятті героя як людини з видатними здібностями.

Багатозначність концепту ГЕРОЙ дозволяє окреслити широкий спектр синонімічних репрезентацій. Серед лексем, що мають спільну семантику, виокремлюють *богатыр, витязь, звитязець, лицар, переможець, здобувець, молодець, молодчага, відчайдух*. Кожна з них репрезентує характеристики героя, проте має відтінки значення. Так, наприклад, слово *богатыр* тлумачать як оспіваного у народній творчості героя, хороброго воїна, відповідно, слово має чіткий фольклорний характер. *Витязь* – це людина, яка відзначається небуденними, героїчними ділами. *Звитязець* – той, хто переміг у бою. *Молодець*, згідно з лексикографічними джерелами, це відважний молодий чоловік, крім того, лексему використовують для висловлення похвали людині, що демонструє переважно позитивну конотацію концепту. Загалом лексема має значний словотвірний потенціал і утворює також такі деривати, як *героїзм, героїчний, героїчність, героїня* тощо.

Окрему групу становлять зооніми, що репрезентують якості героя через образи, як наприклад, *лев* (символ хоробрості та відваги) та *орел* (сила, мужність). Зазначені лексичні одиниці активно використовуються для репрезентації концепту ГЕРОЙ в межах художнього дискурсу та паремій. До ще однієї синонімічної групи входять *кумир, ідол, персонаж, дійова особа, лицедій*, які є синонімічними переважно до третього та четвертого значення героя.

Окремої уваги потребують лексеми, які не входять до синонімічного ряду героя, проте реалізують героїчні смисли в свідомості носіїв української мови. Передусім це лексема *козак* – в одному зі значень відважний, завзятий, хоробрий чоловік. В українських пареміях козак чітко пов'язаний з проявами героїчного – відвагою, захистом, самопожертвою. Аналогічно лексема *воїн* – семантично суміжна з героєм через сему бій та активно репрезентує концепт ГЕРОЙ в сучасній українській мові.

Антонімічний ряд до лексеми *герой* є менш репрезентованим: *антигерой*, *боягуз*, *страхопуд*. Висвітлення антонімії дозволяє окреслити межі концепту, та деталізувати його понятійну складову. Тлумачні словники визначають боягуза як «дуже несміливу, боязку, лякливу людину», страхопуд є його розмовним відповідником. Антигерой є негативним персонажем літературного твору, навмисно заниженим, позбавленим психологічної та соціальної характеристики героєм. Відтак можна простежити семантичні опозиції «герой-боягуз» та «герой-антигерой», що демонструють протиставлення позитивних та негативних якостей в концепті та в подальшому реалізуються в українській мові, зокрема в пареміях.

Таким чином, НП концепту ГЕРОЙ в українській мові є розгалуженим. Воно охоплює пряму номінацію, широкий синонімічний ряд, зокрема зоонімічні репрезентації, номінації, що реалізують героїчні смисли без прямого синонімічного зв'язку, деривати, а також антонімічні одиниці. Відтак, можемо зробити висновок про високу номінативну щільність концепту ГЕРОЙ, що свідчить про його актуальність в українській мові.

2.2. Репрезентація концепту ГЕРОЙ у паремійному фонді, медіатекстах та пісенному дискурсі

Як раніше зазначалось, важливим джерелом репрезентації концепту ГЕРОЙ є паремійний фонд української мови. На відміну від лексикографічних джерел, що окреслюють переважно ядро концепту, прислів'я та приказки акумулюють колективний досвід народу та його ціннісні орієнтири. Концепт

ГЕРОЙ в межах українських паремій представлений різноманітно (додаток А). Приказки не тільки представляють героїчні якості, а й демонструють конкретні особливості їхнього прояву, протиставляють справжню героїчність удавань та окреслюють наслідки героїчного вчинку. Важливо зазначити, що лексема *герой* у пареміях трапляється рідко і переважно використовується в іронічному контексті. Натомість концепт ГЕРОЙ реалізується через синонімічний та антонімічний ряд (*козак, лицар, молодець, орел* тощо). Отже, героїчне в свідомості носіїв української мови реалізується не через пряму номінацію, а через сукупність якостей, які знаходять відображення в певних значущих для народу образах.

Однією з критично значущих для носіїв мови якостей героя є відвага. Дослідження паремійного фонду засвідчує, що відвага є базовою умовою гідності та визнання. Це реалізується в групі паремій, що відображають відвагу як необхідну передумову перемоги: *Без відваги зазнаєш зневаги; Чия відвага, того і перевага*. Обидва випадки демонструють прямий причинно-наслідковий зв'язок. Водночас можна простежити й іншу сторону сприйняття: героїчний вчинок напряду пов'язаний з ризиком. Паремія *Відвага коли не мед п'є, то кайдани тре* та її варіації є досить поширеними та показовими в межах цієї групи. Загалом зазначене демонструє, що в свідомості носіїв мови відвага є фактором ризику, що або приведе до перемоги, або до поразки. Важливо, що навіть у варіантах з негативним результатом відвага все ще має позитивну конотацію.

На відміну від попередньої групи, виражено негативну конотацію має відсутність відваги, сміливості, прояви страху. Так, окремий блок становлять паремії, що побудовані на семантичній опозиції «сміливий – боязкий». При цьому сміливість та хоробрість не ототожнюються з фізичною силою, а розглядаються як прояв волі та сили духу: *Не дужий б'є, а сміливий*. Це узгоджується з ядром концепту ГЕРОЙ, де фундаментальними є моральні, а не фізичні якості. Переважна кількість паремій цієї групи реалізує протиставлення сміливого та боязкого через конкретні ситуації, де прояв страху засуджується: *На смілого собака гавкає, а боязливого рве; Боязливому по вуха – сміливому по*

коліна. Сміливість при цьому має майже надприродну силу (*Сміливого й куля не бере*), тоді як боягузтво має фатальні та саморуйнівні риси (*Боягуз у страху живе, у страху і помирає*).

Ще однією якістю, що супроводжує відвагу в українських пареміях є послідовність та здатність боротись до кінця. Ці особливості сприйняття демонструє група паремій, що відображають, як має діяти герой: *Пішов на бій – міцно стій*; *Пустився в бійку – чуба не жалій*. Це засвідчує, що народна свідомість розглядає відвагу як базову, непохитну характеристику героїчної людини.

Особливо важливою частиною ідентичності українського народу є воля. У складі паремійного фонду знаходимо значну кількість одиниць, що репрезентують волю як найвищу цінність та безпосередній мотив героїчного вчинку. Якщо словникові дефініції фіксують самопожертву, хоробрість та здатність діяти як якості героя, то паремії відображають мотив прояву цих якостей. Так, такі паремії, як *Або дома не бути, або волю здобути*; *Що буде, то буде, а козак паницини робити не буде*; *Двом смертям не бути, а однієї не минути*, демонструють одну з ключових характеристик героя – здатність до самопожертви. Як можна побачити, безстрашність перед смертю та її неминучість є однією з провідних рис української народної свідомості. При цьому поневолення, боягузливості та пасивне прийняття своєї долі сприймається гірше за смерть, оскільки є загрозою людської гідності та ідентичності.

Як раніше зазначалося, однією з найбільш яскравих репрезентацій героя в українській мові є образ козака. Паремії цієї групи є найбільш специфічними, оскільки відображають героїчне через конкретне культурне та історичне явище. Такі паремії, як *Козак не боїться ні тучі, ні грому*; *Береженого Бог береже, а козака шабля стереже*, відображають винятковість героя. *То не козак, що отаманом не думає бути* – лідерство, здатність брати відповідальність та суспільне визнання як частину героїчного образу.

Окремий пласт паремійного фонду складають зоонімічні репрезентації. Передусім в українській мові концепт ГЕРОЙ реалізується через образи орла та

лева. Так, образ орла реалізує семантику винятковості та величі як частину героїчного образу: *Орел не пристає з горобцями*. Образ лева функціонує не лише як символ сили та героїзму, а й як відображення мінливості героїчної слави: *Славився як лев, а загинув як муха; Мертвого лева й заєць скубе*. Можна помітити, що використання зоонімів супроводжується не лише позитивною конотацією концепту ГЕРОЙ, а й виконує функцію застереження, критичного осмислення ролі героя. Водночас у паремійному фонді представлені й протилежні зооніми, що відображають антигероїчне. Наприклад, вівця як символ удаваної хоробрості: *Молодець проти овець, а проти баранця і сам вівця*, або тхір як символ боягузтва: *Дома лев, а на війні тхір*.

Зважаючи на складність та винятковість якостей героя, досить поширеними є іронічні паремії. Таке трактування концепту в народній свідомості говорить про бажаність, проте складну реалізацію героїчного в суспільстві. Такі паремії, як *З тебе герой, мов з клоччя батіг; Герой у бабиній кохті; Герой, та не той*, фіксують розрив між претензією на героїчне та реальними діями. Це засвідчує, що для носіїв української мови критично важливим є чітке розрізнення справжнього героїзму та його імітації.

З огляду на розглянутий паремійний шар, можемо підсумувати, що особлива увага до розрізнення справжньої хоробрості та удаваної, зневага до проявів боягузтва та воля як мотив не є випадковими. Це відбиток історичного та соціального досвіду українського народу, що століттями перебуває під зовнішньою загрозою та змушений відстоювати свободу і незалежність. Такий контекст зумовлює потребу в реальному захисті, а відтак формує яскравий та стійкий образ лідера та захисника, що і безпосередньо пов'язаний з концептом ГЕРОЙ.

Огляд лексикографічних джерел та паремійного фонду української мови дозволяє окреслити найбільш усталені та яскраві ознаки концепту. Проте з огляду на його динамічність, здатність змінюватись під впливом суспільних та історичних чинників, доцільним є звернутись до сучасного функціонування концепту в мові. В межах дослідження сучасного шару концепту медіатексти є

особливо важливим матеріалом аналізу, оскільки дозволяють простежити кого носії української мови вважають героєм, які якості та характерні особливості має герой, які семи концепту є стійкими в межах сучасного дискурсу тощо. Для аналізу відібрано 40 медіатекстів українських видань (Укрінформ, Суспільне, Українська правда та ТСН). Вибірка охоплює новинні репортажі, некрологи, інтерв'ю та інші жанри, що дозволяє розглянути функціонування концепту ГЕРОЙ в різних комунікативних ситуаціях.

Насамперед, значну групу текстів становлять ті, в яких героєм є військовослужбовець. Характерним є те, що в переважній більшості медіатекстів поняття *воїн* та *герой* репрезентуються як тотожні. Так, наприклад, у матеріалах Укрінформ про молодшого сержанта Дмитра Щербину, зазначають: *Він герой для мене. Він перебував на позиції вдвох з іще одним вчорашнім цивільним. Журналіст і айтивець під час найбільшого механізованого штурму, не маючи зброї, зупинили та вразили дев'ять одиниць техніки* (Укрінформ, 01.04.26). Окреслюючи конкретний зв'язок: бути воїном значить бути героєм, автор розкриває й конкретні якості героя, зокрема відвагу. Чітке уявлення, хто такий герой у сучасному суспільстві можна також побачити у визначенні кореспондента Мар'яна Кушніра: *Я не герой, я просто опинився в тому місці і зробив те, що мав. Ляпнув і понеслось. Герої – це воїни, рятівники, медики і ще багато тих, хто щодня нас рятує від вбивств Росією українців* (ТСН, 28.01.26).

Образ героя в медіатекстах супроводжується стійким набором характеристик: мужність, відданість, відвага, патріотичність та ін. Так, наприклад, у некролозі нацгвардійця Андрія Лукашкова зазначається: *Під час виконання бойових завдань Андрій надихав хлопців, своїх побратимів, мужністю та відданістю, відвагою, своєю любов'ю до країни, до Херсонщини* (Суспільне, 26.03.26). Можна побачити, що в межах цієї групи текстів концепт ГЕРОЙ розкривається особливо детально і комплексно. Так, у фрагменті *Мій батько був відданим захисником України, сумлінно та мужньо виконував свій військовий обов'язок, боронячи нашу державу від російської агресії. Він завжди вирізнявся відповідальністю, принциповістю, силою духу та безмежною любов'ю до своєї*

Батьківщини. Я щиро вірю, що самопожертва, мужність і відданість України, проявлені моїм батьком, повністю відповідають високому званню Герой України. Його подвиг гідний національної шани та пам'яті (Суспільне, 07.12.25), авторка аргументує право на звання героя через розкриття конкретних якостей (сумлінність, мужність, відповідальність, принциповість, сила духу, любов до країни, здатність до самопожертви). Характерною особливістю також є акцент не тільки на фізичній силі, а й на розумових здібностях (навченість, освіченість, тактичне та стратегічне мислення): *Саша, виконуючи завдання, для противника був неочікуваним, діяв так, щоб його не прочитали на крок-два уперед. Ця бойова креативність у ньому – дуже органічна. Командир полюбляв нешаблонність і «сюрпризи» для ворога, що є похідною досвіду – помилок та болі й радості вистражданих успіхів* (Укрінформ, 03.04.26); *Ми діємо на основі навченості, а вони – кількості* (Укрінформ, 03.04.26).

Ще однією особливістю є те, що у сучасних медіатекстах герой – це людина, яка діє, маючи чіткий мотив. Переважна кількість текстів цієї групи показують, що мотивом прояву героїчного є захист землі, людей та особливо майбутнього держави/поколінь: *Мій чоловік чітко висловлював думки, чому нашу країну потрібно берегти, чому потрібно захищати, чому він хоче, щоб тут наші діти росли* (Укрінформ, 01.04.26); *У 2023-му перевівся на Херсонський напрямок – хотів боронити рідну землю* (Суспільне, 26.03.26). Героїчний вчинок при цьому є зваженим та свідомим вибором. Цей мотив захисту рідної землі та права жити вільно перегукується з тим, що фіксуємо в паремійному фонді, де воля і захист землі є значущою частиною концепту ГЕРОЙ.

Наступною характерною особливістю є опис конкретного вчинку, що є підставою для номінації героєм. На відміну від лексикографічних джерел, що дають узагальнену картину якостей героя, медіатексти пов'язують героїчність з конкретною дією. Присвоюючи звання Героя України Дмитру Яценку, вказують: *відзнака присвоєна з метою гідного вшанування мужності та героїзму, виявлених під час захисту державного суверенітету, незалежності й територіальної цілісності України* (ТСН, 25.03.26). У матеріалах Суспільного

подають такий опис: маючи при собі три гранати та один ріжок з набоями, півтори години відбивав штурми російських військових. Було це біля Покровська на Донеччині, коли боєць під час одного з боїв на п'ять діб залишився сам на позиції. Протягом цього часу без води, їжі та зв'язку Дмитрій з позивним «Ірландець» знешкодив щонайменше 10-х військових РФ. (Суспільне, 05.04.26). Аналогічно конкретизують героїчний вчинок пілота Олександра Шермета: Він виконав політ в окупований Маріуполь, доставляв туди боєприпаси, медикаменти, а назад забирав поранених. Коли вони летіли назад, то потрапили під сильний обстріл, але він зумів зберегти машину, екіпаж і успішно повернутися назад (УП, 23.12.25). Водночас героєм може бути і звичайна людина, яка відзначилась здатністю до самопожертви та силою духу: Ці люди працюють на холоді цілодобово, на межі своїх можливостей. Вони справжні герої. Вони роблять все можливе, щоб відновити світло і тепло якнайшвидше (ТСН, 09.02.26). Таким чином, сучасний дискурс реалізує та розширює настанови закріплені в пареміях та словниках, демонструючи, що героїчність визначається не наміром, а конкретно дією.

Окремо слід розглянути функціонування звання Герой України, що є одним з найпоширеніших випадків використання слова. Слід зазначити, що лексема герой тут є компонентом термінологізованого словосполучення, відповідно втрачає частину смислового навантаження, властивого концепту ГЕРОЙ. Водночас вибір саме цієї лексеми свідчить про значну аксіологічну вагу концепту в українській мові. Фіксуємо такі випадки використання: Командувач Десантно-штурмових військ ЗСУ, Герой України генерал-майор Олег Апостол розповів про найуспішніші операції своїх підрозділів (Укрінформ, 03.04.26); 21 листопада 2014 року він був нагороджений посмертно званням Герою України з удостоєнням ордена «Золота Зірка» (Суспільне, 20.02.26). При цьому підстави для нагородження відображають різносторонність концепту ГЕРОЙ – від бойових заслуг до громадянської діяльності та внесків в українську культуру: посмертно присвоїти звання «Герой України» народному артисту України Степану Петровичу Гізі – за його визначний, багаторічний внесок у збереження,

розвиток і популяризацію української культури, а також за формування та утвердження української національної ідентичності (Суспільне, 29.03.26).

Також фіксуємо поняття місто-герой, що є важливим розширенням словникового значення, де героєм є конкретна особа. Статус героя приписується місту як колективу, що чинить опір та оборону: *31 березня Україна виановує четверту річницю визволення міст-героїв Київщини – Гостомеля, Бучі та Ірпеня* (ТСН, 31.03.26); *Героїчний опір Київщини врятував столицю, зупинив «бліцкриг» і дав країні час на мобілізацію та перегрупування* (Укрінформ, 02.02.26). Розширення стосується і всієї країни, у своєму зверненні міністерка закордонних справ Болгарії зазначає: *Ми знаємо і бачили, як ви (Україна) продемонстрували такий героїзм і таку силу, які викликають повагу серед усіх нас* (Укрінформ, 30.03.26). Таким чином, у сучасному медіадискурсі концепт ГЕРОЙ набуває нових ознак, виходячи за межі індивідуального виміру.

Наступну групу становлять медіатексти, в яких лексема герой функціонує за третім словниковим значенням – головна дійова особа літературного твору. Варто зазначити, що новинний дискурс значно розширює значення, називаючи героєм персонажів кіно, серіалів, вертепів, пісень тощо. При цьому можна помітити менше аксіологічне навантаження лексеми: в текстах цієї групи герой – нейтральне позначення головного персонажа. Так, у матеріалі ТСН: *вибір такого одягу для героя фільму був не випадковим, адже Раян Гослінг хотів, щоб його персонаж здавався більш теплим і «домашнім», тому наполіг на кардигані з лисицями* (ТСН, 01.04.26), лексема використовується як синонім до персонаж і не має значного ціннісного навантаження. Аналогічне використання фіксуємо також у *Творці фентезі «Мавка. Справжній міф» показали в тизері до фільму, як виглядатимуть герої стрічки – Мавка та Лукаш – й міфічні істоти* (УП, 24.12.25). Це свідчить про синонімію лексем герой та персонаж в українській мові.

У межах медіатекстів, де герой позначає головну дійову особу матеріалу, можна простежити репрезентацію одразу двох словникових значень. За аналогією до художнього твору, герой є головною дійовою особою репортажу,

проте, оскільки він відібраний не випадково, репрезентується й друге значення – людина, яка втілює основні, типові риси певного оточення, часу, епохи тощо. Так, наприклад, вчителька, яка попри низьку зарплату продовжує освітню діяльність, є типовим представником педагогічної спільноти: *Та попри це чимало молодих учителів обирають цю дорогу свідомо – з любові до свого предмета і бажання передати її іншим. Саме такою є наша героїня – 22-річна Аліна Лялька, викладачка математики в одному з коледжів на Київщині (УП, 05.10.25).* Аналогічно у матеріалі ТСН про Олександра Терена, де учасник шоу є не тільки головним героєм проекту, а й ветераном, що повернувся до цивільного життя: *Як пояснив герой реаліті, однією з причин стала надмірна увага з боку публіки та медіа (ТСН, 03.04.26).*

Таким чином, аналіз медіатекстів засвідчує, що концепт ГЕРОЙ досить широко репрезентований в сучасному дискурсі. При цьому детальність опису та різноманітність концепту свідчить про його актуальність для сучасного суспільства, а також потребу в переосмисленні та розширенні змісту концепту в українському лінгвокультурному просторі.

У контексті дослідження образної та ціннісної складової концепту особливо корисним є огляд художньої репрезентації, зокрема пісень. Особливо цінним цей матеріал робить широке використання образів, метафор, оцінної лексики тощо. У межах дослідження проаналізовано 40 текстів популярних українських пісень, переважну кількість яких складають сучасні авторські твори.

Аналіз пісенного дискурсу підтвердив ключові семантичні домінанти, виявлені в лексикографічних джерелах, паремійному фонді та медіатекстах. Тотожність герой – воїн представлена так само активно як, і в інших матеріалах: *Ти з автоматом там, Мій воїн, мій герой Стоїш за нас, Щоб наші діти Посміхались знов!* (А. Трінчер, «Не залишай»); *У пікселі люди – герої, Вони щохвилини з тобою!* (О. Берестовий, «Спи, котику милий»); *Самі герої воюють у наших ЗСУ!* (Х. Соловій, «Українська лють»). Пісні підтверджують і боротьбу за волю та захист землі як мотив прояву героїчного: *Віддали життя герої за нашу свободу* (П. Дворський, «Балада про Крути»); *За Україну, за волю*

Безстрашно пішов в бій! (А. Трінчер, «Не залишай»). Так само активно в піснях повторюються настанови, описані в пареміях (безстрашність перед смертю, самопожертва, готовність йти до кінця): *Боятись не гріх! Гріх – зрадити своїх!* (Антитіла, «Фортеця Бахмут»); *Піду ворогам подарунок віддам – Чеку без гранати!* (О. Суров, «Внебодим»).

Аналогічно до паремій пісенний дискурс використовує зооніми та образні репрезентації концепту. Образ сокола як символу мужності та військової доблесті фіксуємо у фрагменті *Піднялися – і в атаку кинулись соколи.* (П. Дворський, «Балада про крути»). Синонімічна репрезентація лицар зафіксована у *Військо тримає небо хоругвами, Арійські лицарі вже йдуть за вами!* (YARMAK, «Дике поле»); *Під замком львівським, На Личаківським, Лицарів військо Спокій знайшло* (О. Вітвіцький, «Там во Бахмуті»). Використання образу лицаря як символу честі та доблесті свідчить про позитивну конотацію концепту та важливе ціннісне значення в свідомості носіїв мови. Слід зазначити, що пісенний дискурс засвідчує й появу нових образних номінацій, як, наприклад, у рядках *В той день, коли закінчиться війна, Згадаєм кіборгів – Героїв України* (О. Рожко, Т. Тополя, «Не сумуй») неологізм кіборги постає як синонім до героя. Таким чином, можемо зробити висновок, що одночасно з використанням усталених синонімічних номінацій зміст концепту ГЕРОЙ у сучасній українській мові розширюється новими.

Водночас пісні мають і унікальні репрезентації концепту ГЕРОЙ. Так, з одного боку, ряд пісень возвеличує героїчну смерть, самопожертву та прагнення бути героєм: *Полягти у бою за вітчизну свою – Це найбільша честь на землі!* (Л. Горова, «Нашим Героям»). З іншого боку, в піснях представлено принципово інше ставлення, що складає периферійний шар концепту. Гурт «Тартак» у своїй пісні «Я не хочу» переосмислює героїзм як марну жертву на користь суспільства, що не здатне гідно жити та вшанувати героїв: *Я не хочу бути героєм України – Не цінує героїв моя країна!* (Тартак, «Я не хочу»). Схожим чином у пісні «Ми за мир» автор ставить під сумнів мотив та ціну героїчності: *А кожен герой – він не воїн, Він батько, він син у пільмі... Не знає він сну і спокою, І лиш запитання*

німі. *А скільки коштують сльози? Чи знаєш ціну життя? Чи є та причина заради якої Не стане у мамі дитя?* (М. Біловська, «Ми за мир»). Відтак пісні ширше репрезентують негативну сторону концепту ГЕРОЙ: біль, втрати, марність жертви.

Пісенний шар також підтверджує функціонування лексеми *герой* як нейтральної номінації на позначення головної дійової особи: *Але ми герої Із різної повісті, Де за сценарієм – Вранці нам разом не бути* (Т.І.К., І.Білик, «Не цілуй»). Водночас у ряді пісень фіксуємо інше важливе значення – герой постає не просто як видатна людина, а як недосяжний ідеал: *Трапляються ж комусь казкові герої. А в тебе хто є? – В тебе я є! А хто я?* (Бумбокс, «Поліна») або *Чому ми не можем забути про зливи?.. Мабуть, для героїв ми надто вразливі* (Океан Ельзи, «Місто весни»), при цьому вживання лексеми *герой* набуває подекуди іронічного та рефлексивного значення.

Таким чином, аналіз репрезентації концепту ГЕРОЙ в різних джерелах дозволив описати концепт як багатовимірне та складне явище. Паремійний фонд відображає усталене розуміння концепту та настанови, що передаються з покоління в покоління. Медіатексти розкривають сучасний та найбільш актуальний шар, а також засвідчують динамічність концепту в українській мові. Пісні дозволили детальніше дослідити образну складову та виокремити специфічні та периферійні ознаки. Зазначене уможливило комплексне розкриття та структурування концепту ГЕРОЙ в українській мові.

2.3 Ядрово-периферійна модель концепту ГЕРОЙ в українській мові

Структуруючи концепт ГЕРОЙ в українській мові, можемо визначити три взаємопов'язані складові. Понятійна сторона передбачає мовну фіксацію, дефініцію та позначення, опис, структуру ознак тощо. Відтак центральним компонентом понятійної складової концепту ГЕРОЙ є лексикографічний шар, а саме словникова дефініція. Чотири лексико-семантичні варіанти включають: видатна своїми здібностями і діяльністю людина, що виявляє відвагу, самовідданість і хоробрість у бою і в праці; людина, яка втілює основні, типові

риси певного оточення, часу, епохи тощо; головна дійова особа літературного твору; особа, яка чим-небудь відзначилася (позитивно чи негативно), привернула до себе увагу. Це дозволяє визначити такі ознаки концепту ГЕРОЙ, як відвага, хоробрість, самовідданість, видатні здібності, здатність до дії, суспільне визнання, типовість, центральність. Етимологічний шар поглиблює понятійну складову: лексема є запозиченням з давньогрецького ἥρως «вождь, воїн, герой», спорідненого з латинським *servo* (стережу, бережу, охороняю), що вказує на архаїчний зв'язок між поняттями героїзму і захисту як важливий смисловий пласт концепту. Синонімічний ряд (богатыр, витязь, лицар, звитяжець, молодець тощо) розширює понятійну складову через суміжні номінації. Антоніми боягуз та антигерой окреслюють межі концепту і уточнюють його зміст.

Образна складова відображає характеристики явища, релевантні ознаки, відображені в пам'яті носіїв мови, метафоричні та символічні уявлення. Насамперед, одним з центральних є образ воїна, як людини, що є щитом від небезпеки та захисником. Цей образ є значущим для концепту ГЕРОЙ та підтверджується різними типами джерел: у тлумачних словниках перше значення прямо вказує на сему бій; у медіатекстах та піснях переважна більшість проаналізованих матеріалів репрезентують героя саме як воїна. Наступним є образ козака – вільного воїна, що репрезентує конкретні героїчні якості: волю, стійкість, безстрашність перед смертю. Цей образ широко представлений у паремійному фонді та пісенному дискурсі, що свідчить про усталеність архетипу в українській мові. Аналогічно представлено образ лицаря як взірця честі та доблесті. Збагачують образний шар й зооніми: орел символізує велич та винятковість, лев – силу та мінливість визнання, сокіл – швидкість та відвагу у бою. Образний шар включає і більш сучасні номінації як, наприклад, неологізм кіборги, що став синонімічним до лексеми герой. Зазначене свідчить про активне поповнення образного шару концепту ГЕРОЙ в українській мові.

Ціннісна складова відіграє особливу роль у структурі концепту та свідчить про його місце в системі цінностей та важливість для мовної спільноти. Насамперед концепт ГЕРОЙ в українській мові має переважно позитивну

конотацію та значне аксіологічне навантаження. Героїчність є не просто бажаною рисою людської поведінки, а ідеалом та моральним взірцем. Це підтверджується всіма типами проаналізованих джерел – від словників до медіадискурсу. Центральною ціннісною ознакою героїчного є воля як надважлива для носіїв української мови цінність і мета героїчного вчинку. Оскільки герой є тим, хто втілює та забезпечує ці поняття, він є особливо важливим для української культурної ідентичності. Водночас концепт ГЕРОЙ має велику цінність у свідомості індивідів з огляду на високу ціну героїчного вчинку.

Аналіз лексикографічних джерел, паремій, медіатекстів та пісень дозволив створити ядрово-периферійну модель концепту ГЕРОЙ на основі підрахунку частотності його ознак. До ядра віднесено найбільш стійкі та частотні, периферію складають менш яскраві та частотні одиниці. Отже, в ядрі концепту ГЕРОЙ в українській мові знаходимо такі ролі та якості: роль воїна (36); воля (12), відвага (11), сміливість (9), безстрашність перед смертю (8), мужність (8), самопожертва (7), самовідданість (7). У ближній периферії перебувають такі ролі, якості та ознаки: ролі козака (15), Героя України (15), головної дійової особи (12); захист України (14), іронічна конотація (11), захист інших (8), слава (5), хоробрість (4), патріотизм (4), професіоналізм (3). У дальній периферії виокремлюємо: ролі героя-взірця (4), Героя Майдану (4), медіагероя (3), особи, що відзначилась (3), політичного діяча (3), культурного діяча (2), молодця (2), лицаря (2); зоонімічні образи – лев (3), орел (2); місто-герой (3); якості – винятковість (2), честь (2), незламність (2), відповідальність (2), доброта (2). До крайньої периферії концепту ГЕРОЙ можна віднести: ролі рятівника (1), медика (1), енергетика (1), підпільника (1), героя-звичайної людини (1), кіборгів (1), сокола (1), України-героя (1); якості – принциповість (1), сила духу (1), непохитність (1), уважність (1), винахідливість (1), чесність (1), справедливість (1); марність жертви (2).

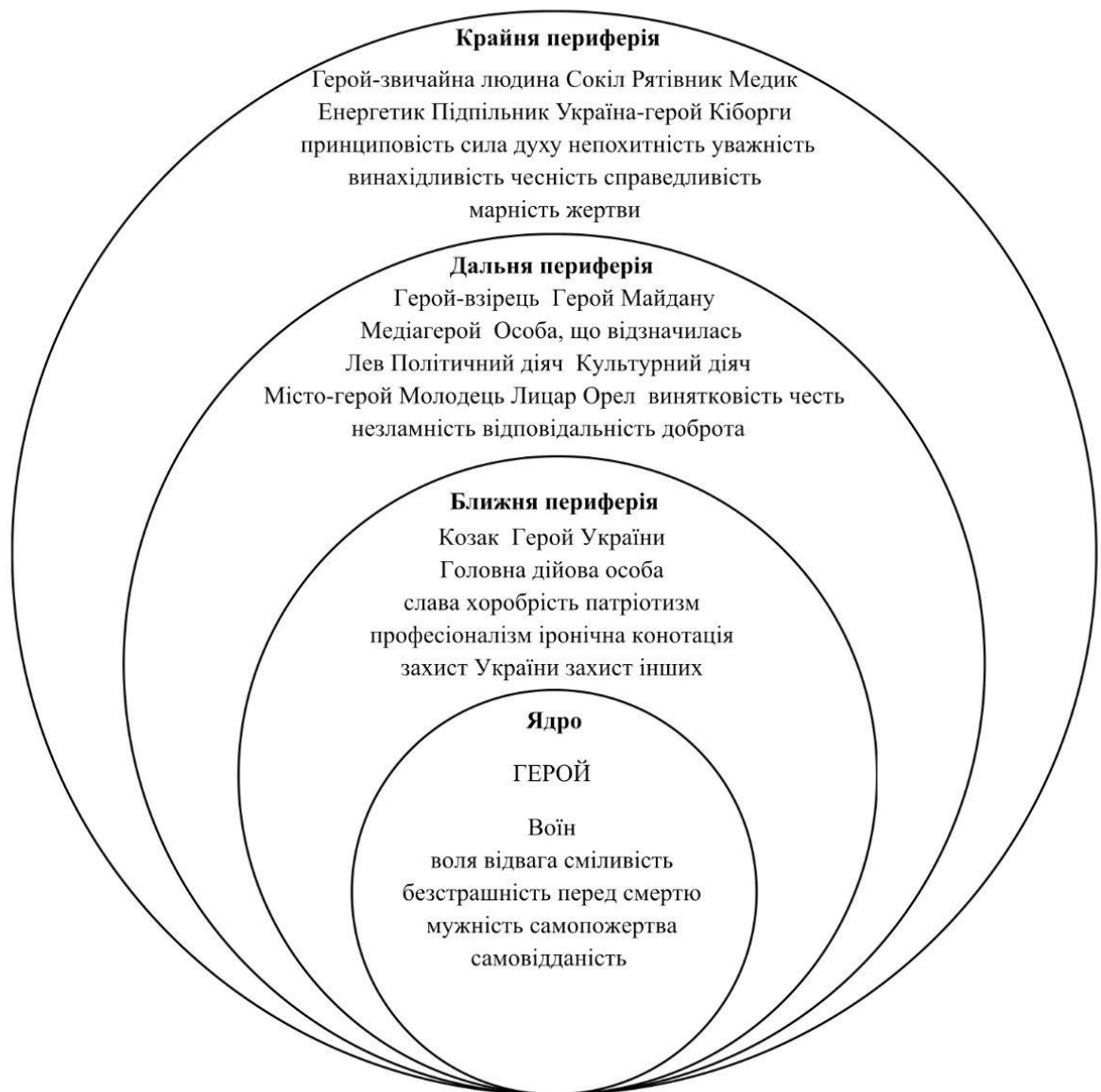


Рис. 2.1. Польова модель концепту ГЕРОЙ

Представлена польова модель відображає ієрархію елементів концепту та дозволяє встановити його структурну організацію. Водночас для повноцінного висвітлення концепту ГЕРОЙ в українській мові слід розглянути його за допомогою фреймового моделювання, де система взаємопов'язаних слотів репрезентує змістові компоненти, виявлені в ході аналізу концепту.

Фрейм концепту ГЕРОЙ в українській мові можна представити таким чином:

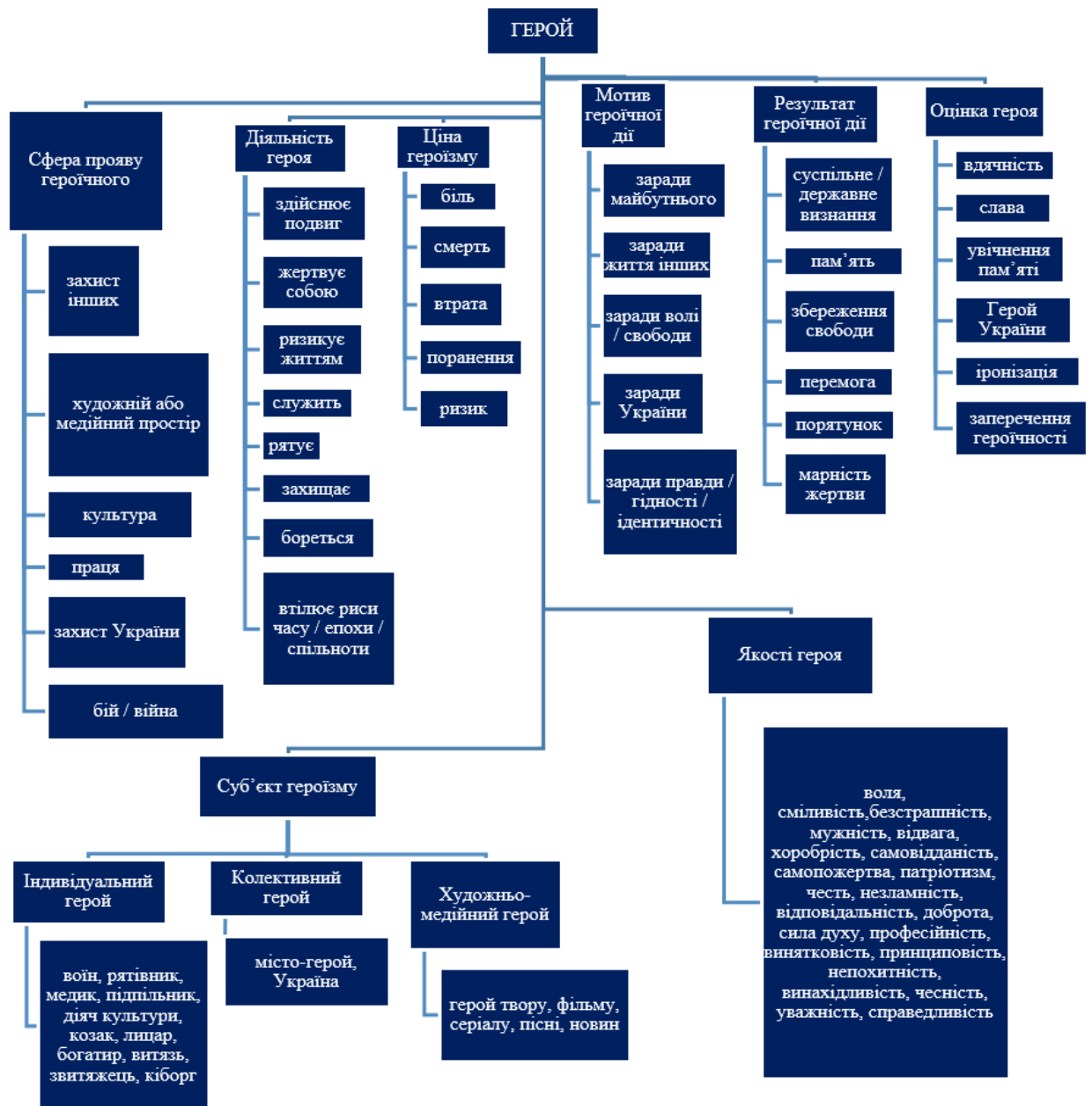


Рис. 2.2. Фрейм концепту ГЕРОЙ

РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ЕЛЕКТРОННОГО ПОСІБНИКА «КОНЦЕПТ ГЕРОЙ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ»

3.1 Структура та технологічні особливості створення електронного посібника для самостійної роботи

Доступ до посібника за адресою: <https://sites.google.com/view/the-concept-hero>

Використання електронних посібників є сучасним та методологічно обґрунтованим підходом до навчання, що забезпечує студентам необмежений доступ до навчального матеріалу та до освіти загалом. На відміну від традиційного підручника, електронний посібник дає можливості інтегрувати у навчальний процес не тільки текстову інформацію, а й графічні, мультимедійні матеріали, інтерактивні завдання, швидку перевірку знань тощо. Електронний посібник, як частина цифрового освітнього середовища, має широкий спектр переваг, зокрема ущільнення навчальної інформації, формування тривалого інтересу до навчального процесу за рахунок мультимедійних компонентів та гейміфікації, гнучкість та персоналізація програми, створення умов для самостійної роботи студентів.

Для розробки електронного посібника «Концепт ГЕРОЙ в українській мові» обрано платформу Google Sites – безкоштовний хмарний сервіс від компанії Google [44]. Платформа є легкою у використанні та інтуїтивно зрозумілою, за рахунок чого забезпечує швидке створення та редагування веб-сторінок. Порівняно з іншими конструкторами сайтів Google Sites є оптимальним вибором для академічного застосування з огляду на кілька ключових переваг:

- безкоштовний доступ без обмежень за обсягом контенту;
- безперешкодна інтеграція з іншими сервісами Google – Google Forms для створення тестів, Google Drive для зберігання матеріалів, YouTube для додавання відеоматеріалів тощо;
- адаптивний дизайн, що забезпечує коректне відображення на різних пристроях (комп'ютері, планшеті та смартфоні);

- простий редактор, що дозволяє швидко та легко структурувати та змінювати контент без технічних знань;
- можливість налаштування різних рівнів доступу.

Посібник «Концепт ГЕРОЙ в українській мові» має чотири основні вкладки, що містять різні етапи лінгвокультурологічного дослідження концепту і забезпечують послідовне опрацювання матеріалу.

У першій вкладці «Концепт у лінгвокультурології» розкриті теоретичні засади лінгвокультурологічних досліджень. На сторінці представлені такі розділи: історія становлення терміна «концепт» у науці; підходи до розмежування поняття та концепту; визначення концепту в лінгвокультурологічному і когнітивному підходах; структура концепту (понятійна, образна і ціннісна складові); польова організація концепту. З метою покращення рівня засвоєння матеріалу та підвищення наочності сторінка містить графічне представлення структури концепту та польової моделі.

Друга вкладка «Концепт ГЕРОЙ» є головною і містить результати лінгвокультурологічного дослідження. Матеріал структурований відповідно до етапів аналізу: номінативне поле концепту ГЕРОЙ; репрезентація концепту в паремійному фонді, медіатекстах і пісенному дискурсі з конкретними прикладами; понятійна, образна і ціннісна складові концепту ГЕРОЙ; ядрово-периферійна модель та фрейм концепту. Подібно до попередньої сторінки, польова модель та фрейм подані графічно для узагальнення результатів дослідження та повноцінного розкриття суті концепту. Зазначене може слугувати зразком для самостійного аналізу інших концептів.

Наступна вкладка «Вправи для самостійного опрацювання» містить завдання кількох типів. Зокрема: тестові завдання, завдання на встановлення відповідності, завдання на заповнення пропусків у визначенні, вправи на визначення правильності твердження, практичний розділ, що передбачає дослідження паремій і медіатекстів, визначення значення лексеми герой у конкретних контекстах, заповнення слотів фрейму тощо. Окремим елементом є

завдання на основі відеоматеріалу (репортажу Суспільного про Героя України), що дозволяє застосувати засвоєні знання для практичного аналізу концепту.

Четверта вкладка «Література для самостійного опрацювання» містить список рекомендованих джерел для поглиблення знань з теми та розгляду підходів до лінгвокультурологічного аналізу українських дослідників. Запропоновані джерела містять інформацію про теоретичні засади концептології, методика лінгвокультурологічного аналізу, дослідження окремих концептів тощо.

Оформлення посібника відповідає академічному стилю. Основою кольорової гами обрано сині відтінки, що забезпечує комфорт сприйняття під час тривалої роботи з посібником. Основний шрифт Times New Roman є загальноприйнятим в академічному середовищі, та забезпечує коректне відображення тексту у різних форматах.

Таким чином, під час розробки електронного посібника «Концепт ГЕРОЙ в українській мові» використано ряд технічних засобів, зокрема такі вбудовані функції як додавання зображень, кнопок, відео з YouTube тощо. Особливо корисними стали такі функції, як налаштування навігаційного меню, створення власного дизайну сайту та перегляд його відображення на різних пристроях. Поєднання різних типів навчального контенту забезпечило систематичний виклад матеріалу, унаочнення структури концепту і візуальне засвоєння інформації. Використання відеофрагменту забезпечило аудіальне сприйняття, а наявність практичних завдань та алгоритму аналізу активувало диджитальне сприйняття.

Відтак електронний посібник «Концепт ГЕРОЙ в українській мові» є логічно структурованим цифровим ресурсом, що поєднує огляд теоретичного матеріалу, результатів дослідження та практичних завдань. Платформа Google Sites забезпечує зручний доступ до посібника, його редагування та доповнення, що відповідає сучасним вимогам до організації навчального середовища.

3.1. Методика використання посібника у самостійній роботі студентів

Одним з найважливіших етапів сучасного навчання є самостійне опрацювання матеріалу. В умовах цифровізації освіти електронні посібники набувають особливого значення як інструмент, що уможливорює ефективну самостійну роботу за межами навчальних закладів. Як зазначають В. Биков, О. Спірін і О. Пінчук, одним з етапів цифрової трансформації освіти є створення навчального середовища для забезпечення самостійної навчально-пізнавальної діяльності [2, с. 33]. Електронний посібник у цьому контексті є не просто альтернативою друкованому підручнику, а й повноцінним дидактичним інструментом, що забезпечує персоналізацію навчання і покращує навички самоорганізації та самодисципліни здобувачів освіти.

І. Криворучко визначає електронний посібник як «електронне навчальне видання із систематизованим викладом навчального матеріалу, що відповідає освітній програмі, містить цифрові об'єкти різних форматів та забезпечує інтерактивну взаємодію» [19, с. 182]. При цьому дослідниця наголошує, що електронний посібник може використовуватися не тільки для самостійного опанування матеріалу, а й для заповнення прогалин у знаннях або поглибленого вивчення деяких тем [19, с. 182].

Огляд функціоналу електронних посібників засвідчує значну кількість переваг порівняно з друкованими підручниками. Зокрема забезпечення зворотного зв'язку, що дозволяє відстежувати, контролювати самостійну роботу студента та надавати оперативну допомогу [1, с. 385]. Крім цього, дослідники виокремлюють такі переваги електронних навчальних матеріалів, як вивчення матеріалу поза межами аудиторних занять, розвиток навичок самостійної роботи, а також дослідницьких навичок студентів. Ще однією ключовою перевагою є вже зазначений мультимедійний характер посібника, що дозволяє ілюструвати та доповнювати навчальний матеріал.

Особливо важливим аспектом у створенні електронного посібника є дотримання методичних вимог. Так, зміст повинен бути чітко структурованим та розбитим на блоки, що містять детальні ілюстрації. Матеріал блоку при цьому повинен об'єднуватись в одне ціле за допомогою гіперпосилань [19, с. 183].

Електронний посібник може застосовуватись у різних сучасних підходах до організації навчального процесу:

- У моделі змішаного навчання (blended learning) навчальний матеріал може виступати основою позааудиторної роботи, в той час як аудиторний час присвячується практичним завданням та коригуванню [46, с. 23].
- У межах «перевернутого класу» (flipped classroom), де студент самостійно опановує теоретичний матеріал за допомогою електронного ресурсу, а заняття присвячуються практичній діяльності, проєктній та колективній роботі [47, с. 100-101].
- У межах мікронавчання (Microlearning) блоки посібника забезпечать модульне сприйняття інформації, що є сучасним та ефективним методом планування навчальної роботи.

Посібник «Концепт ГЕРОЙ в українській мові» орієнтований насамперед на студентів філологічних спеціальностей, які опановують курси лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики, і може використовуватися як допоміжний матеріал до зазначених дисциплін. Методика роботи з посібником передбачає чотири основні етапи, що відповідають логіці лінгвокультурологічного дослідження.

Структура посібника передбачає можливість послідовного та непослідовного використання. Послідовна система рекомендується для студентів, що вперше ознайомлюються з темою лінгвокультурологічного аналізу. Відповідно, на першому етапі студенти працюють з вкладкою «Концепт у лінгвокультурології», що формує теоретичну основу подальшої роботи. Рекомендовано ознайомитись з підходами до визначення поняття концепт, його диференціації з суміжними категоріями, засвоїти структуру, місце концепту в концептосфері, його графічні репрезентації тощо.

Другий етап передбачає ознайомлення з практичним дослідженням концепту на прикладі концепту ГЕРОЙ в українській мові. Матеріал структуровано відповідно до алгоритму проведення лінгвокультурологічного

аналізу, що дозволяє студенту одночасно ознайомитись зі змістом концепту ГЕРОЙ та засвоїти алгоритм роботи для подальшого самостійного дослідження. Графічні схеми польової моделі і фрейму концепту рекомендуються до ознайомлення після опрацювання теоретичних блоків, оскільки вони узагальнюють та систематизують викладені результати дослідження.

На третьому етапі студент виконує вправи для перевірки знань. Тестові завдання рекомендується виконувати після засвоєння відповідних теоретичних блоків, що дозволяє не тільки покращити запам'ятовування матеріалу, а й виявити прогалини та теми, що потребують подальшого аудиторного або самостійного доопрацювання. Практичні завдання, такі як аналіз паремій, медіатекстів та пісень, спрямовані на розвиток навичок самостійного аналізу концептів та можуть використовуватись як підготовчий етап для практичних занять. Завдання, що передбачає огляд відеоматеріалу потребує вищого рівня підготовки та пропонується для студентів, що успішно засвоїли всі попередні етапи. Останній блок передбачає більш поглиблене та розширене опрацювання теми за допомогою джерел, що містять теоретичні та практичні рекомендації для студентів.

Як зазначалось раніше, можливе й непослідовне опрацювання матеріалу. Такий підхід рекомендований для студентів, що вже мають достатню підготовку та навички, й можуть використовувати посібник з метою підготовки власного наукового дослідження або опрацювання окремих тематичних блоків. Зокрема вкладка «Концепт ГЕРОЙ» може використовуватись як зразок для проведення самостійного лінгвокультурологічного дослідження.

ВИСНОВОК

Отже, узагальнюючи результати комплексного лінгвокультурологічного аналізу концепту ГЕРОЙ в українській мові, а також розробки електронного посібника для самостійної роботи студентів, можемо зробити такі висновки:

- 1) Огляд наукової літератури засвідчив, що термін «концепт» пройшов два етапи становлення: філософський та міждисциплінарний. На сучасному етапі термін активно використовується в межах лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, психолінгвістики та інших наукових галузей, що зумовлює різні підходи до тлумачення терміна. Узагальнюючи, концепт можна визначити як універсальну одиницю ментального рівня, чітко й послідовно структурованої системи знань людини про матеріальний і духовний світи, основним засобом вираження й пояснення якої є мова. Виконуючи оцінну функцію, концепт тісно пов'язаний із розумом, пам'яттю, культурою та психікою.
- 2) Концептосфера є частиною концептуальної картини світу, сукупністю концептів, що групуються за тематичною ознакою та є характерними для носіїв певної мови. Вона є ментальним явищем, що відображає цінності, досвід і культурні константи певної мовної спільноти і характеризується системністю, динамічністю та національною специфікою. Концептосфера не є тотожною мовній картині світу, оскільки МКС є засобом вербалізації концептів і належить до мовного рівня, тоді як концептосфера належить до ментального.
- 3) Серед найпоширеніших підходів до визначення структури концепту, можна виокремити трикомпонентну структуру, що складається з понятійної, образної та ціннісної складових. Водночас для відображення смислової значущості та стійкості складових концепту доцільно застосовувати польову модель концепту.
- 4) Номінативне поле концепту ГЕРОЙ в українській мові є розгалуженим, що свідчить про його високу номінативну щільність. Лексема герой є полісемічною і фіксує чотири лексико-семантичні варіанти.

Етимологічне дослідження свідчить про запозичення слова з німецької або французької мови (нім. *Heróe*, фр. *héros*) та спорідненість з латинським *servo*, що засвідчує давній зв'язок героїзму з захистом. Синонімічний ряд охоплює такі одиниці як богатир, витязь, звитяжець, лицар, переможець, здобувець, молодець, молодчага, відчайдух, а також зоонімічні репрезентації лев, орел, сокіл. Номінації козак і воїн зафіксовані в різних джерелах, реалізують героїчні смисли без прямої тотожності з лексемою герой. Антонімічний ряд окреслює межі концепту, створюючи такі протиставлення, як герой – боягуз і герой – антигерой. Висока номінативна щільність підтверджує актуальність концепту в українській мові.

- 5) Дослідження репрезентації концепту ГЕРОЙ у різних типах текстів засвідчило, що всі три джерела підтверджують тотожність героя і воїна. У паремійному фонді зафіксовано відвагу і сміливість як базові якості героя, волю як мотив героїчного вчинку, широке використання образу козака як носія героїчних якостей, а також зоонімів. Медіатексти розкривають зміст концепту ГЕРОЙ через конкретні вчинки, а також фіксують розширення концепту через термінологізовані номінації Герой України і місто-герой. Пісенний дискурс доповнює образну складову концепту через зоонімічні репрезентації, нові номінації (кіборги), а також розкриває тему критичного переосмислення героїзму та ціни героїчного вчинку.
- 6) Польова модель концепту ГЕРОЙ охоплює чотири зони. Ядро складають найбільш стійкі та частотні ознаки: роль воїна; воля, відвага, сміливість, безстрашність перед смертю, мужність, самопожертва, самовідданість. Ближня периферія містить ролі козака, Героя України, головної дійової особи; захист України, іронічну конотацію, захист інших, славу, хоробрість, патріотизм, професіоналізм. Дальня периферія охоплює ролі героя-взірця, Героя Майдану, медіагероя, особи, що відзначилась, політичного діяча, культурного діяча, молодця,

лицаря; зоонімічні образи – лев, орел; місто-герой; якості – винятковість, честь, незламність, відповідальність, доброта. Крайню периферію складають ролі рятівника, медика, енергетика, підпільника, героя-звичайної людини, кіборгів, сокола, України-героя; якості – принциповість, сила духу, непохитність, уважність, винахідливість, чесність, справедливість; марність жертви. Фрейм концепту охоплює вісім слотів: суб'єкт героїзму, сфера прояву, якості героя, діяльність героя, мотив, ціна, результат і оцінка, чим відображає типову реалізацію героїчного в українській лінгвокультурі.

- 7) На основі результатів дослідження розроблено електронний посібник «Концепт ГЕРОЙ в українській мові» на платформі Google Sites. Посібник містить чотири вкладки: Концепт у лінгвокультурології; Концепт ГЕРОЙ; Вправи та Література самостійного опрацювання. Посібник може використовуватись як дидактичний матеріал для самостійної роботи студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байло М. Ю. Створення електронних посібників для самостійної роботи студентів. *Педагогічні науки*. 2008. Вип. 1. С. 383-387.
2. Биков В. Ю., Спірін О. М., Пінчук О. П. Сучасні завдання цифрової трансформації освіти. *Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття»*. 2020. Вип. 1. С. 27-36.
3. Білецька І. О. Концепт як лінгвокультурологічна категорія. *Innovative Development of Science and Education : abstracts of I International Scientific and Practical Conference (Athens, March 29-31, 2020)*. Athens : ISGT Publishing House, 2020. Р. 321-326.
4. Білобровська К. О. Поняття «концепт» і «концептосфера» у літературознавчому вимірі. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : ВД «Гельветика», 2023. Вип. 32. Т. 2. С. 127-133.
5. Вишневська Г. Б. Співвідношення концепту і суміжних понять. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2012. Вип. 9. С. 9-14.
6. Гарбера І. В. Функціонування терміна «концепт» у сучасній лінгвістиці. *Вісник Донецького національного університету. Серія Б: Гуманітарні науки*. 2014. № 1-2. С. 65-71.
7. Джеріх О. С. «Концепт» у сучасній когнітивній лінгвістиці та лінгвокультурології: поняття та структура. *Типологія мовних значень у діяхронічному та зіставному аспектах*. 2018. Вип. 35-36. С. 61-69.
8. Загнітко А. П. Класифікаційні типології концептів. *Лінгвістичні студії*. 2010. Вип. 21. С. 12-21.
9. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : у 4 т. Т. 2. Донецьк : ДонНУ, 2012. 350 с.
10. Загнітко А. П., Богданова І. В. Лінгвокультурологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Загнітка. 3-тє вид., перероб. і доп. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. 287 с.

- 11.Заньковська Г. Д. Методи дослідження концептів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2015. Вип. 19(2). С. 102-104.
- 12.Іващенко В. Л. Лінгвоконцептуальна репрезентація фрагментів когніції в термінопросторі української мистецтвознавчої картини світу : автореф. дис. ... д-ра філол. наук. К., 2007. 34 с.
- 13.Калашникова М. Ю. Вербалізація концептосфери CULTURE новотворами сучасної англійської мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2021. 19 с.
- 14.Кожушко І. А. Про специфіку вживання терміна «концептосфера» в сучасній когнітивній лінгвістиці. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 22. С. 285-289.
- 15.Косенко А. В. До проблеми дефініції концепту як стрижневого об'єкту мовознавчих розвідок. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2009. Вип. 11. С. 234-239.
- 16.Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник для студентів філологічних спеціальностей ВНЗ. 2-ге вид., випр. і доп. К. : Видавничий центр «Академія», 2006. 463 с.
- 17.Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства : підручник для студентів вищих навчальних закладів. К. : Вид. центр «Академія», 2006. 424 с.
- 18.Красовська К. Зв'язок концептуальної та мовної картин світу з етнічною ментальністю. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 154. С. 120-123.
- 19.Криворучко І. І. Електронний посібник як інструмент формування дослідницької компетентності в умовах інформатизації освіти. *Věda a perspektivy*. 2023. № 11(30). С. 179-191.
- 20.Кулик А. І., Дрейчук О. В. Сучасні підходи до типології та будови концептів. *Молодий вчений*. 2024. № 6.1(130.1). С. 31-33.
- 21.Лаврухіна В. Л., Чубук О. Л. До питання про визначення лінгвокультурного концепту у лінгвістиці. *Сучасні філологічні і методичні студії: проблематика і перспективи : матеріали Міжнародної науково-*

- практичної конференції, 18 травня 2022 року. Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2022. С. 167-169.*
- 22.Мандич Т. М. Концептосфера спорт як спосіб структурування інформації у спортивному медійному просторі. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Т. 22(1). С. 52-58.
 - 23.Мартинюк А. П. Лінгвістична концептологія: методологічні платформи, методики аналізу, перспективи розвитку. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2012. № 23. С. 81-88.
 - 24.Нідзельська Ю. М. Лінгвоконцепт, структура, тлумачення та взаємодія із ціннісним сегментом культури. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 21-22 лютого 2020*. Одеса, 2020. С. 85-88.
 - 25.Плотнікова Н. В. Алгоритм аналізу лінгвокультурного концепту. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2013. Ч. 1. С. 165-170.
 - 26.Плотнікова Н. В. Поняття «концептосфера» та «концепт» у сучасній лінгвістиці. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 31(70). № 1(1). С. 91-96.
 - 27.Полюжин М. М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2015. № 4. С. 212-222.
 - 28.Полюжин М. М. Типологія й аналіз концептів. *Іноземна філологія*. 2009. Вип. 121. С. 80-89.
 - 29.Садовнікова Г. В. Співвідношення категорій концепт, поняття і значення у когнітивному термінознавстві. *Вісник КНЛУ. Серія «Філологія»*. К. : Вид. центр КНЛУ, 2014. Вип. 17. № 1. С. 156-164.

- 30.Семегин Т. С. Еволюція терміна «концепт» у науковій парадигмі. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 16. С. 266-270.
- 31.Семенюк Т. П., Усік С. Вербальна експлікація концепту УКРАЇНА у сучасному німецькомовному політичному дискурсі. *Актуальні питання іноземної філології*. 2024. № 20. С. 37-42.
- 32.Скобнікова О. В. Методика аналізу лінгвокультурного концепту (на прикладі концепту family). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. 2018. Вип. 18. С. 286-293.
- 33.Стефанова Н. О. Наукова аргументація терміна «концептосфера» крізь призму термінологічних аналогів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Перекладознавство та міжкультурна комунікація*. 2018. Вип. 1(2). С. 94-98.
- 34.Торчук Д. Г. Поняттєвий зміст польової структури концепту SUCCESS. *Маріупольський молодіжний науковий форум: традиційні й новітні аспекти дослідження і викладання іноземних мов і літератури : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції студентів, аспірантів і молодих учених / за заг. ред. Ю. М. Кажан. Маріуполь : МДУ, 2015. Ч. 1. С. 81-83.*
- 35.Черненко Н. А., Голубовська І. О. Фреймове моделювання концепту ДОБРОЧЕСНІСТЬ: зіставний аспект. *Мовознавство*. 2017. № 1. С. 3-18.
- 36.Чечельницька О. М. Структура лінгвокультурного концепту. *Актуальні питання розвитку філологічних наук у XXI столітті : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2020. С. 88-89.
- 37.Шарапановська Ю. В. Засади вивчення концепту в лінгвістиці. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 34. С. 95-100.

- 38.Шевченко Л. Л. Методика концептуальних досліджень. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2012. Вип. 9. С. 52-56.
- 39.Шевченко О. М., Шевченко Н. С. Методи дослідження концептів. *Modern science: problems and innovations : abstracts of the V International scientific and practical conference, Stockholm, Sweden, 26-28 July 2020*. Stockholm : SSPG Publish, 2020. P. 385-390.
- 40.Шитик Л. В., Юлдашева Л. П. Лінгвокультурний концепт ВИНО в українській мовній картині світу. *Acta Academiae Beregsasiensis. Philologica*. 2024. Vol. 3(1). С. 46-62.
- 41.Штангрет Г. З. Понятійний компонент як базовий елемент структури концепту (на прикладі концептів Man та Woman). *Implementation of Modern Science and Practice : abstracts of the XXV International scientific and practical conference, Varna, Bulgaria, May 11-14, 2021*. Varna : International Science Group, 2021. P. 480-482.
- 42.Boymatova D. B. The Role Of The Conceptosphere In The Formation Of National Identity (Based On A Linguocultural And Axiological Approach). *American Journal Of Philological Sciences*. 2025. Vol. 5. No. 12. P. 205-208.
- 43.Dwivedi A. V. Concept. *The SAGE Encyclopedia of Theory in Science, Technology, Engineering, and Mathematics*. 2023. P. 180-184.
- 44.Google Sites. URL: <https://workspace.google.com/intl/uk/products/sites/>.
- 45.Khasanov A. A., Akramov Sh. T., Tojiboeva M. R. Linguistic Units That Implement The National Conceptosphere. *Journal of Positive School Psychology*. 2023. Vol. 7. No. 5. P. 120-126.
- 46.Lalima, Kiran Lata Dangwal. Blended Learning: An Innovative Approach. *Universal Journal of Educational Research*. 2017. Vol. 5. No. 1. P. 129-136.
- 47.Ozdamli F., Asiksoy G. Flipped classroom approach. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*. 2016. Vol. 8(2). P. 98-105.

- 48.Saydullayeva S. S. Concept and Its Linguocultural Aspects. *Western European Journal of Linguistics and Education*. 2024. Vol. 2. No. 10. P. 34-35.
- 49.Ungerer F., Schmid H.-J. An Introduction to Cognitive Linguistics. 2nd ed. Harlow : Pearson Longman, 2006. 384 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Паремії, що вербалізують концепт ГЕРОЙ в українській мові

1. З тебе герой, мов з клоччя батіг.
2. Герой у бабиній кохті / кофті.
3. Герой, та не той.
4. Усім козак, та чуб не так.
5. Чия відвага, того й перевага / перемога.
6. Або / чи дома не бути, або / чи волю здобути.
7. Молодець проти овець, а проти баранця / молодця і сам вівця.
8. Не то молодець, що за водою пливе, а то молодець, що проти води.
9. Славився, як лев, а загинув, як муха.
10. Орел не пристає з горобцями.
11. Де відвага, там і щастя.
12. Відвага коли не мед п'є, то кайдани тре / Думка п'є воду, а відвага мед. /
Відвага мед-вино п'є, відвага і кайдани б'є / Відвага мед п'є або слъози ллє.
13. Без відваги зазнаєш зневаги.
14. Без відваги й розвага пса варта.
15. Без відваги немає поваги.
16. Хоробрий: на лежачу березу в сам верх лізе.
17. На печі то й баба хоробра.
18. Не дужий б'є, а сміливий.
19. На смілого собака гавкає, а боязливого рве.
20. Боязливому по вуха – сміливому по коліна.
21. Сміливого й куля не бере / чорти бояться.
22. Сміливий Йосип – крізь засувку цькує.
23. Сміливий, як за плотом.
24. Сміливий, як жаба, – плига у воду і не хреститься.
25. Погано, як боїться: лиха не мине, а ще й натремтиться.
26. Боягуз у страху живе, у страху і помирає.

27. Пішов на бій – міцно стій.
28. Пустився в бійку – чуба не жалій.
29. Не хвалися, ідучи в бій, а хвалися, ідучи з бою.
30. Береженого Бог береже, а козака шабля / шабля стереже.
31. Свою голову положи, а приятелю поможи.
32. Або будемо на Русі, або пропадемо усі.
33. Або пан, або пропав: двічі не вмирати
34. Більше разу не вмирати.
35. Двом смертям не бути, а однієї не минути.
36. Раз мати породила, раз і помирати.
37. То не козак, що отаманом не думає бути.
38. Один у полі не воїн.
39. Терпи, козаче, горе, будеш пити мед.
40. Терпи, козаче, отаманом будеш.
41. Орел не вилітає мухи ловити.
42. Мертвого лева й заєць скубе.
43. Козак не боїться ні тучі, ні грому.
44. Де козак, там і слава.
45. Козак та воля – заласна доля.
46. Степ та воля – козацька доля.
47. Козацькому роду нема переводу.
48. Що буде, то буде, а козак панщини робити не буде.
49. Не той козак, що поборов, а той, що вивернувся.
50. Щирий козак ззаду не нападається.
51. Або добути, або дома не бути.
52. Одної смерті не минеш, другої не буде.
53. Дома лев, а на війні тхір.
54. Хто з ляку вмирає, по тім свині дзвонять.
55. У страху великі очі.
56. Кому честь, тому хвала.

Додаток Б

ДОСТУП ДО ПОСІБНИКА ЗА АДРЕСОЮ: <https://sites.google.com/view/the-concept-hero>

Концепт ГЕРОЙ в українській мові
Головна сторінка
Література для самостійного оп...
Більше

Концепт ГЕРОЙ в українській мові

Ласкаво просимо до електронного посібника «Концепт ГЕРОЙ в українській мові»!

Концепт ГЕРОЙ посідає особливе місце в українській мовній картині світу. Його зміст формувався впродовж століть і відображає глибинні ціннісні орієнтири та ментальність українського народу.

Цей електронний посібник розроблено на основі комплексного лінгвокультурологічного дослідження концепту ГЕРОЙ в українській мові. Матеріали посібника охоплюють теоретичні засади лінгвокультурології, аналіз концепту в різних типах дискурсу, польову модель та фреймову репрезентацію, а також вправи для самостійного опрацювання.

Посібник розроблено для студентів філологічних спеціальностей та всіх, хто цікавиться лінгвокультурологією та українською мовою.

Бажаємо плідного навчання!

Концепт у лінгвокультурології

Концепт ГЕРОЙ в українській мові

Вправи для самостійної роботи

Література для самостійного опрацювання

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КОРАБЛЕБУДУВАННЯ
ІМЕНІ АДМІРАЛА МАКАРОВА
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра прикладної лінгвістики

Додаток В

Структура концепту

Схема В.1

Структура лінгвокультурного концепту



Схема В.2

Структура концепту (культурологічний підхід)

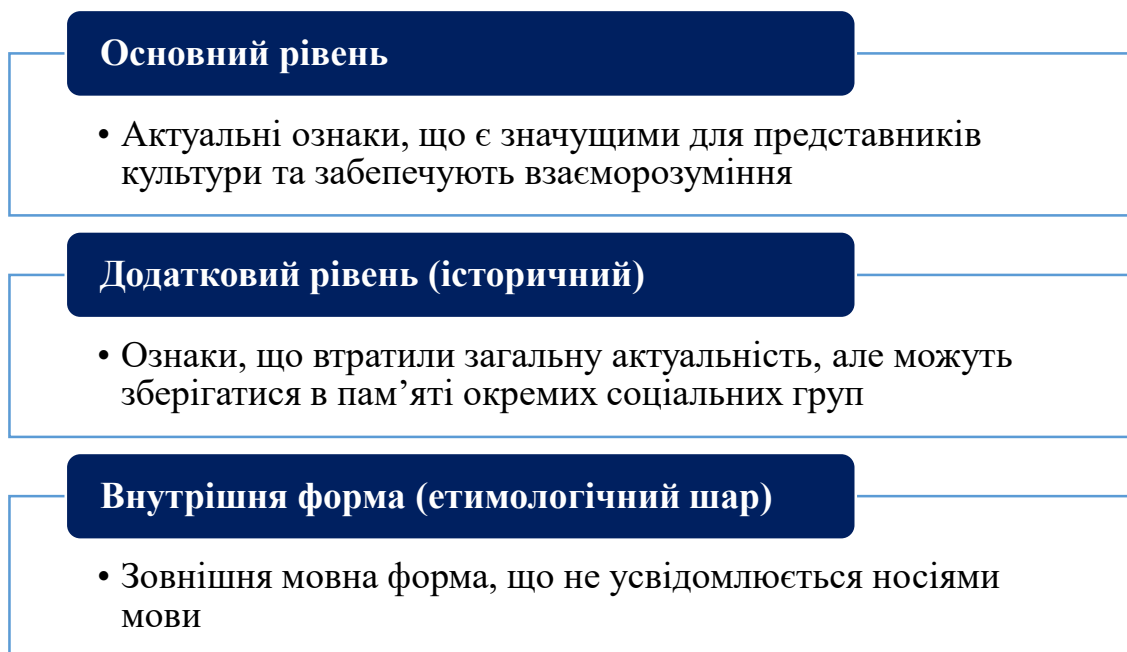


Схема В.3**Польова (ядрово-периферійна) модель концепту**